

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 11

Title: *Vidhan Mala*

Latex

11	:	Vidhāna Mālā	:	Title
:	:	Narsinha Bhatta	:	Author
:	:	:	:	Editor
:	:	:	:	Year, Vols.
:	:	:	:	Publisher
11	:	(2 Chapters)	:	Remarks

11

वि. मा.
९

अधुना गृह्यारिष्टशमनविधानानि लिख्यन्ते. तत्र सुमुदूर्तनरचिते स दृढे गेहोत्तमे अनिमित्ते सति यदा रिष्टानि जायन्ते तानि
वक्ष्ये. तथा हि. अकस्माद्दृश्यते गेहे कृत्राकं प्रवितं तं सरघापटलं सर्वनिर्गमः सद्यो नो मुखवात्. तैलपायिनमहागोधासरष्टाश्रपि
पीलिकाः. दृष्ट्विकामकुणादंशास्तथा च विषमक्षिका. एतेषां दर्शनं पापं स प्रस्थापिष्य प्रदं. तद्दोषशमनं प्रोक्ते विधाने पूर्वस्मिन्
भिः. शुभे तिथौ शुभे वारे विधानं विधानं. अचरे च यतो विद्वान्गृह्याक्तेन च कर्मणा. श्वेतसर्षपतैलेन तिलैर्धामकैः संस्ना
यान् दीजले प्रातर्गृहीत्वा मोहिते छया. शकुन्तलधरश्रीमान् शुक्लमाल्यानुलेपनः. कृत्वा तु मंडपं गेहे चतुरस्रं गुणान्वितं. ॥
कारयेत् स्तुतिं स्तुतिं स्तुतिं पाके विद्वान् यथा तथा. स्वस्तिवाचनपूर्वतु होमकर्म समाभ्यर्चयेत्. पादाशीसमिधोजुडया त्रवादिशो
सहस्रकं. आयुतं जुडया द्विद्वान् गायत्र्या घृतपाक्षिं. साज्ये च्याहृतीः परिकल्पयेत्. अपूपान् जुडया त्रपश्चात्सायसे च डते स
ति. मोदकान् जुडया त्रपश्चाद्दोदनं क्षीरं च प्लविकाः. खर्जूरिनालिकेराणि सिंवापि यथाविधि. कदकानि च विद्यालिं वीरपूरण
कानि च. शांतिपाठं पठेद्दिद्वान् सर्वा रिष्टे पशान्तये. विलोना मसहस्रं च स्तुतिं सप्तशतीं शुभां. स्तुतिं च पूर्वतः पीठे पूजिते

माधवे सति. दुर्गाया अपिराजे इदं विदध्यात्पूजितं. सहस्रकलशस्नाने. स्नपिते गिरिजापतौ नैवेद्यं पायसं दद्यात्सर्वारिष्टोप
शान्तये. दृश्यते ह्यग्रे विद्वज्जनं स्वर्णं जं हितं तद्दद्याद्दिप्रायकस्मै चिह्नस्त्राकं कारसिं ह्युर्ध्वं युतं. गोप्रदद्यात्सवत्सां च सुशीलां च प
यस्विनी. देवस्थलित्यनेनैव मभिषेकं प्रकल्पयेत्. एवं विधे विधाने तु कृते सति महीयते. गृह्यारिष्टानि सर्वाणि नश्यन्त्येव न संश
यः. इति सवित्रे गृह्यारिष्टशमनं विधानं. सनत्कुमार. शरणं पण्णुरवध्यामि गृह्यारिष्टं पराहते. अकस्मात्प्राणि के बंधे भग्ने
जलपूर्णं गृहं गणे. शुभितं वरुणं विद्याद्दृष्ट्वा मरणप्रदं. तं कति विदधीताश्च विधाने वारुणं शुभं. सुवर्णं प्रतिमां कुर्याज्जलाश्रयप
तेशुभां. निष्कृति यमानेन मकरं राजतं तथा. उदकुंभोपरि स्थाप्य वंशपात्रे सवत्स्रके. शतपत्रे स्तथा पत्रे श्वतैर्वा करके. कल्होरैः
कसुमैश्चैव पूजयेत्प्रयतस्तुतं. चंदनेनानुसं लिप्यदशो गेने वधू पयैव. प्रधानं पायसं प्रोक्तं हवनं घृतं तंडुलैः. प्रधानं पायसं साज्यं
यजिसंख्याशतानि षट्. कदा कत्रक्षियमिति अजिगेतं शतः शेष सविर्वरुणो देवता गायत्री कंदः. इति हवनमंत्रः. ततो जपेत्सुधीः स्तु
तं वावरुणं प्रयतः पुमान्. होमांते वरुणं दद्यात्चार्या य स बाहर्न. सदाग्धीं श्वेतवर्णां च गोप्रदद्यात्सदक्षिणां. मणिकं नूतनं दद्याद्

वि. मा.
२

अणायकुटुंबिने. भिन्नव्यक्तातवंतत्र स्थापयेद्देदिकोपरि. मंत्रधोषेऽविप्राणां सूर्याणां च महास्वगेः. विवाहविधिवत् कार्यप्रति
मणिकस्य च. विप्राश्च भोजयेत्पश्चाद्यथा शक्त्या सदक्षिणोन्. स्त्रीश्च संभोजयेत्ताभ्यां दद्याद्दूस्त्राणि कंचुकीः. कर्णपत्राणि साधू
निकंठसूत्राणि चैव हि. हरिद्राकुंकुमं दिव्यचंदनं साजतं तथा. एवं कृते विधाने च सुशांतिर्जायते गृहे. इति मणिभंगविघ्नशमनं.
यदा तु पेषणी संशोभनाय तेशि शिवचाहन. स्त्रियहस्तेन कस्याश्चित्तस्य विघ्नेषु जायते. वेधव्यसंज्ञेते नाशप्रसन्नैर्वरवर्तिनि
पेषण्या वा प्रसाद्या मात्मना शस्तदा भवेत्. विधानंतत्र कर्तव्यं नरेण हितमिच्छता. पेषणीसप्तकं कार्यं वरवर्तिसमन्वितं. दृष्ट्वा
लं सुस्निग्धं पेषणीरुक्षणा न्वितं. शशेतिथौ शशेवारे शुभयोगे विवाहसे. स्नात्वा शुद्धेन तैलेन शुभवस्त्रसमन्विताः. ब्रा
ह्मणा ववाचयेत्स्मिततो होमं च कारयेत्. गोरीर्मिमायेति रुचां पूजा होमो प्रकल्पयेत्. स्कंडिलस्योत्तरे भागे पेषणीं स्थापये
कृत्वा. वरवर्तिसमायुक्ता मष्टसोभा ग्यसंयुता. सोमगश्चैव मंत्रेऽश्वसोभा ग्यवसुसंग्रहः. पूजयेत्छतपत्राद्यैः पार्वती पर
मेश्वरो. सुवर्णरजताभ्यां च विदधीत नूतयोः. अर्धनाशश्वरं स्तोत्रं जपेत्तत्र समाहितः. आचार्यो वेदवित्प्राज्ञः सभायाः ३

मलक्षणाः. वस्त्रयुग्मेन संवेष्टयेत्पेषणां स्थावरे श्वरो. ततश्च रुच्यताभ्यां च हवनं हि निगद्यते. अथेत्तरसहस्रं च दद्यात् भावेशतं मतं. हेमावसा
ने विप्रेभ्यो दक्षिणाः परिकल्पयेत्. ततस्तादृशदः सर्वाः प्रक्षाल्य सरितो जले. हरिद्राया च तैलेन संलिप्य प्रयतां गता. सूत्रेऽश्वेष्टयेत्स
र्वोस्त्रित्या क्लिन्नयो सुधीः. इव्याष्टकं च सोभा ग्यं पुरंध्रीषु निवेदयेत्. कंचुकीका सप्तनिदध्यात्पेषणीषु च. कर्णपत्राणि तांबूलं च
ठसूत्राणि चैव हि. तत्सर्वं विनिवेद्या शउपुरंध्रीषु च पंचसु. पंचयेषेणिका दद्यादेकामाचार्यतोषिते. सप्तमीपेषणी गृहे स्वकीये स्थाप
येत्सुधीः. तत्र स्थाप्य पती देवीं दंवा च परिपूजयेत्. आचार्यो यप्रदातव्यो विदुषेऽश्वोऽत्रियाय च. संभोजयेत्तु विधिवन्मिश्रं नित्यं यथेच्छ
या. समवापंचवाहं च वित्तशाठ्यविवर्जितः. दत्त्वा तांबूलदानं च प्रार्थयेत् शुक्लक्षणा गिरा. अनुव्रजेत्स्वसीमांतं दंपतीषु गतेषु
वो. आचार्यचाग्रं नुच्य प्रविशेन्न जमं दिरं. ततः स गोत्रसंपन्नो यारणां परिकल्पयेत्. एवं कृते विधाने च विघ्नो नश्यति हस्त
गात्र. कुलं च वर्धते गृहं धनधान्यसमाकुलं. अक्षया जायतस्याः संततिः पुत्रपौत्रकी. इति भंगविघ्नहरं. भांडको द्वायपंश्र
क्तिश्चे निपतेदनिमित्ततः. अरिष्टं तद्विज्ञानी यात्सदना धिपते ध्रुवं. तच्छांत्वेत्वरितं कार्यं विधानं विधिवत्तमे. भांडायां पंक्तयः

वि. भा.

स्नेतलेनेन स्त्रीवाद्यपुरुषोधिवा. कुर्यात्प्रदक्षिणां शंभोर्विष्णोर्वीरुसमाहितः. चतुर्विंशतिरेवोक्ताः श्रीपरस्यप्रदक्षिणाः. प्रातः काले हरेः कुर्यात्सायंकाले कपदिनः. प्रहाप्रदक्षिणा शंभोरेकापिशंभदाभवेत्. अशक्तौ च शरीरस्थमुनीनां मतमीदृशं. तामप्याह. वृषं चंडं वृषं चैव सोमसूत्रं पुनर्वसुं. चंडं च सोमसूत्रं च पुनर्वसुं पुनर्वसुं. इति महाप्रदक्षिणा. ततो नीराजनं कुर्यादपेः षोडशभिस्तथी. ने वेद्यं विविधं दद्याद्द्विधाः शंभोश्चतुष्टिदं. ततः स्वग्रहमागव्यब्राह्मणाभोजयेत्सुधीः. एवं कृतं विधाने च विघ्नो नश्यति तत्क्षणात्. इति पक्षी सरट् जनिपानविघ्नहरं विधानं. अथ मार्जनीन्युत्तरजः स्पर्शनिमित्तजविघ्नहरं विधानं. अजारजः स्वरजस्तथासमार्जनारजः. एकस्य स्पर्शमात्रेण शत्रुस्यापि श्रियं हरेत्. तत्र विधानं. गंगाजले नृसुस्नातः स्मरेद्दिष्णुं शिवं हरिं. जननीं स्वां निजं तातं गुरुं पापापनुत्तये. शक्त्या त्रइति यं किंचिदद्याद्दिप्रायधीमते. एवं कृतं विधाने त्रजो विघ्नो न जातये. इति दुष्टरजस्य शर्वविघ्नहरं विधानं. अथ दीपो पूजादिजविघ्नहरं विधानं. तथा च स्मृतिवचनं. दीपस्थापकृत्वा पुंसां स्त्रीणां कूष्मांडसेदनं. चैर्यं महाफलानां च वंशं देवाय कल्पते. तत्राधिकारं विना जातेषु त्रिषु किंचिद्. तदा विधानं कर्तव्यं. तत्राह वृक्षगार्ग्यः. दीपो पूजनं येन कृतं स्यान्निशि वा दिवा.

कूष्मांडसेदनं नार्यादाभ्यां फलहृतिस्तथा. दीपो पूजेनेदीयं दद्याद्दिप्रग्रहे सुधीः. कूष्मांडसेदनं दद्यात्कूष्मांडचक्षिजातये. एतत्किं गोसमुद्दिष्टे मंत्रो दाने यजो तथा. मनोऽप्योतिर्जुषतामिति दीपप्रनाशेन. दानं च हवनं प्रोक्तं यथा शक्तिर्महर्षिभिः. एवं कृतं विधाने च विघ्नः कश्चिन्न जायते. इति दीपो पूजादिजविघ्नहरं विधानं. अथ होलाकाविधानं. षविधोत्तरे. पुराहृतयुगस्यादोराक्षसोऽहम्भरुचः सुजातस्य हमाघोराहोलाकानामराक्षसी. तस्याविधानमव्ययं कार्यं सुत्वकृत्वा नाशना. फाल्गुने मासि संप्राप्ते पुष्यपक्षे सुखाय दे. पंचमी प्रमुखास्तत्र तिथ्यो तंतपुण्यदाः. दशस्युः शोभतास्तासु काष्ठस्तेयविधीयते. अपत्येर्वाथ वृद्धेर्वायुवाभिर्वादिनात्पये. प्रत्यायां पौर्णमासी तु कुर्यात्काष्ठदीपनं. भद्राकरणं सुहृद्ध्यं दीपयेत्काष्ठसं चयं. स्नात्वा राजा शिचिस्तत्वास्वस्तिवाचनं तत्परः. दत्त्वा दानानि सूरीणि दीपयेत्क्षौलिकोचितं. ग्रामाद्दिप्रमध्यं वा नृत्यं नादसमन्वितं. तत्र दीपनं मंत्रः. क्षपयाम्यतलेषोराचितिराक्षससत्तमे. हिताय सर्वजगतां प्रीतये पिर्वजीयते. ततोऽभ्युक्ष्य चित्तिं सर्वासाज्येन पचसा सुधीः. गंधपुष्पैः समभ्यर्च्य कृत्वा चैव प्रदक्षिणा. नारिकेलानि दित्यातिबीजपूरफलानि च. इक्षु कदलादीनि फलानि च समर्पयेत्. अर्पयित्वा क्षतैरक्तैः.

वि. मा.

६

कुमेनसुसंस्तुतैः गीतैर्वीद्येतथावृत्तैः रात्रितां तीयतीयतेनैः प्रभातसमये जाते स्नात्वा गंगतुवारिणि होलाकाचयशशुक्ल
स्मृत्यपरिवंद्यते वादतंकरतालां कुर्यान्नैव परस्परं गीयते देवगंधारेव संते देवकीर्तनं होलाकादाह गंगस्मरजोमूर्हसुधारयेत
भस्माध्यलिजसर्वांगाः स्थेडने कपरायणाः प्रातारणे कनिपुणाहसौत्सवरसे भवः सिंदूरोधलनं कुर्यान्नन्यद्रविणसंपदा प्रा
लाशकुसुमोद्भूजशभवारिप्रसेचनं विधीयते मिथो केव संतप्रोतयेधवे द्वितीयाच चतुर्थी पंचमी तथा
षष्ठी च पंचमी चैव सेवने तिथयः शशपाः जलेन वाथते ले नदन्वाचययमापिवा इक्ष्वाणाचरसे नैव व संतस्य प्रसेवनं आदेवि
षु कर्तव्यं ततो विप्रेष्ठबंधुषु कर्तव्यं भूमिपाले न सुखं संभोगदृष्टये निर्लज्जामानरहिता गते र्थी गतसाधसाः क्राउप्रः सक
लालोका वंसेत स्यात्सवं प्रति निवृत्ते प्रोत्सवे तस्मिन् गुरुप्रमुखतो द्विजान् संपूजयेन्महीपालो वस्त्रालंकारभूषणेः वंदितश्चा
रणाध्यक्षान् मरतांश्च कुशालकान् इन्द्रजालकलाभिज्ञानतोषयेद् न स्वचयेः एवं ह्युते विधाने च होलायास्तु प्रयत्नेतः प्रसन्ना
जायते स्नातुत्रैलोक्यसुखदा भवेत् आख्यातमेतत्स्योलायाः पुराणे परिचक्षते तृषिदापुषिदा लोका विधाने विहिते सति ३

तिभविश्रोतरपुराणोक्तं होलाकाविधानं अथ संकीर्णविधाना निवक्ष्यते आदित्यपुराणे रिष्टाध्याये अकावृष्टिस्तरुमू
लं कृतं न फलपुष्पेषु विपर्ययोद्भवः दूर्वा मरोहाः सदनेषु निदितास्तु रप्ररोहानपते मतिप्रदः प्रतिप्राभीराः सहजाः सुराणामौत्सादि
कोवाभपदो न पाणा तथा मतिर्ब्रह्मवटोर्जनानां तद्भ्रामतदंशभयस्य हतुः तत्र शिवलिंगभेदे विधानं सहजोत्सादिते देवे यदि
शूलभतोयदा पिंडिकायास्तथाथेवं विधानं तत्र कथ्यते पिंडिका यदि मिन्ना स्यात्तदा न्यांकारयेत्सुधीः तल्लिंगस्थापयेत् न मंत्रे
स्तल्लिंगसंज्ञकैः श्रीसूक्तेन शभाचारे ब्राह्मणेनैष्टिकाव्रतैः अथ यापरयाराजा विधानं कारयेत्सुधीः गर्भोकारं जलैः शश्वैः क्षा
लयेत्प्रथमतः दशांशं धूमयेत्तथैः पयसा पूरयेत्ततः पश्चात्पक्ष्मालयेत्तथैः रुधैः पल्लवसंयुतैः कुसां भिषेचनं कुरुः बालाणास्तु
सरस्वकं शतं चाष्टाधिकं मंत्रैर्वीरिभिस्तु सत्तथैः गंधपुष्पैश्च तन्मंत्रे धूपयेत्पश्चात्तुल्ययेत् कार्कोद्वैश्च पुष्पैश्च पूजयेत्तथैः
शचिः भूषयेत्तत्र नैव वस्त्रयुगेन वंष्टयेत् दपथैश्च तस्त्राणिसत्यवापंचवासुधीः तत्र पौराणमंत्रैः एहि सर्वेश्वरा
नंगदेहभंगविधायक रक्षतलोकान् जगन्नाथ प्रसन्नो भवशंकर प्रतिष्ठातवलोके स्मिन् सुखदा भवतु प्रभो विघ्नानशं

वि. मा.

तु सर्वेपिकामदोपवशंकर. कोहिताक्ष महाबाहो देवमूर्ते निरामय. पार्वतीनाश विश्वेश सन्निधिं कुरु सर्वदा. मूलं मंत्रेण सर्वे
पितृपचाराः प्रकीर्तिताः. क्षेमदृष्ट्यै च कल्प्यं ते सर्वदा देहधारिणां. ततः प्रदक्षिणां कुर्यान् पतिप्रमुखजनाः. वृषभं पूजयेद्राजा
गंधपुष्पाक्षतैर्ध्रुवं. अष्टोत्तरसहस्रं च हावयेत्पायसेन च. तंडुलैः सर्पिषा युक्तै रष्टोत्तरशतं ततः. बिल्वपत्रैः सहस्रं च शतपत्रैः सचं
पक्वैः. सितोत्पलसहस्रं च जुहुयात्तद्यतैः सुधीः. अपूपैश्चापि कर्तव्यं पूरकैः क्षीरपक्षिणैः. मोदकैश्चापि कर्तव्यं मातुलिंगफलैस्त
था. प्रधानं पायसं तत्र तिलव्रीहिसमन्वितं. रौप्यचपारदं चापि पोठं संपूजयेच्छिवं. सूक्तांतु पौरुषं विद्वान्जयेद्भूयालुसन्नि
धि. श्रीसूक्तं तु शशाचारः श्रेयः श्रेयस्करमिदं परं. एवं सामात्यै हवने ब्राह्मणान्भोजयेत्सुधीः. दद्यात्प्रवस्त्रयुग्मानि सालं
काराणि भूयतिः. दक्षिणार्थं तु कनकं रजसं वा समाहितः. योऽश्विभ्यो हिजातिभ्यो धान्यदद्यात्प्रपुष्कलं. येन येन विधानेन क्रियते
द्विजतर्पणं. तृतीयं पार्वतीनाथचतुर्थं वृषभध्वजं. पंचमं च चदनं षष्ठं खट्वांगधारिणं. सप्तमं प्रमथाधीशमष्टमं च कपर्दिनं.
नवमं गिरिशं विद्यां दशमं फलिभूषणं. एकादशं च भूतेशं द्वादशं कृतिवाससं. त्रयोदशं वामदेवं भर्गो विद्याश्चतुर्दशं म

युंजय पंचदंश ईशानं षोडशं स्मृतं. एतानि शिवनामानि क्रमद्विप्रेषु योजयेत्. उपचारैः षोडशभिर्नृपचार्या महेश्वरः. षोडश
क्षितिदेवेभ्यो दद्याद्भोजनं मंजसा. वस्त्राण्युक्तादनार्थं यदक्षिणा च यथाविधि. संभोजयेद्द्विपत्नीस्तावतीरेव सुव्रताः. पार्वतीप्रो
तये स्कंदवस्त्रालंकारभूषणैः. एवं विधे विधाने स्मरुते सुहृतिनावरः. क्षेमदो जायते देवः पार्वती प्राणवत्सुभः. विस्वानशयं तिस
र्वेपि लिंगभेदसमुद्भवाः. इत्यादित्यपुराणे लिंगभेददोषशमनं विधानं. अथाश्वत्थपूजं. स्कंदपुराणे. यस्य स्त्री स्त्रिया प्रसूतित्वं
मते पत्याथ बाभवेत्. तेशपि प्यलः पूज्या यथाविधियथेप्सुता. षष्ठ्यवारे प्रदोषे च सायं विधिसुपास्य च. सप्तम्यः पिप्लवं मत्स्यार्थं
येतं समाहितः. तत्र प्रार्थनां मंत्रः. वोहिदुम महादृक्ष महापापनिवारण. नारायणस्वरूपस्त्वं क्षमो कुरु जगत्पते. इति सं प्रार्थयेत्संक्षी
कृत्वा चैव प्रदक्षिणं. आलुबाले जलं क्षिप्त्वा ततः स्वगृहमाव्रजेत्. ब्रह्मचारी स्वपेदात्रो सुष्ट्वा शुविहारि स्मरन्. तिधाय तुलसीधाम
कंते मुद्रितलोचनः. ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा गंगाजले तिलैः. गळैः तां हव पिब्रह्मपिप्लवं तिकमादारात्. विधोनीं ग्नास
हस्रं च जपेत्तत्र समाहितः. कुर्यात्संमार्जनं ततः ह्यासमंतातरुप्रभोः. विकीर्येत्तत्र पुष्पाणि चंदनं च विशेषतः. कुंकुमं कैसरे

विधा-

चैव पिप्पलांगे विलेपयेत्. आलवाल क्षिद्रा रिक्षीरं दधिषजं मधु. ततस्तु स्कंडिलं कृत्वा सावकाशं शचित्रतः. आरभे हव
ने सम्यक् स्वस्तिवाचनपूर्वकं. तद्विष्णोरिति मंत्रेण पायसं जुहुयात्सुधीः. अयुते वाहं स्ववायथा विभवसारतः. मातुर्लिंगे स्त
तः कुर्यात् हवनं शत संख्याया. उद्देशो विष्णु देवत्या द्रव्याणां हवने स्मृतः. धात्री फले स्तथा द्वाक्षा फले स्वाज्ञे रिक्ते स्तथा. इ
क्षुदं डैश्वकदलेः शांतसख्यैः पृथक् पृथक्. जातोतु हवने तस्मिन् सूत्रेण वेष्टयेत्ततः. गंधपुष्पाक्षतैः सम्यक् रक्षां गतत्समर्च
येत्. दशांगो धूपयेत्क्षेप दीपेर्नीराजयत्सुधीः. नैवेद्ये विविधैर्भक्त्या तांबूलैः सुतोषयेत्. बोधिदममहादक्षमहापापनिषूदन. पुत्रा
देहि जगन्नाथ कुरु मे जीव संतति. इति संप्रार्थ्य प्रदक्षिणी कृत्य दंडवत् प्रणिपातः प्रणम्य तत आचार्य पूजनं कुर्यात्. वस्त्रयुग्मं च धेतुं च
दद्यादाचार्य तुष्टये. तत्राचार्य प्रार्थनमंत्रः. पौराणः आचार्यत्वं महाविष्णुराचार्यी पीयमस्त्रिजा. दत्ता मे संततिं श्रेष्ठ्या प्रसन्ने नैव
चेतसा. युवं वस्त्राणीति वस्त्राणि समर्पेत्. हिरण्यरूपः हिरण्यवर्णी मिति हिरण्यं. गवामंगेष्वतिष्ठंतीति गोप्रदानं. ततः स्वग्रहमाग
त्य ब्राह्मणाभोजयेत्सुधीः. चतुर्विंशति संख्याका विष्णुमूर्तिः शचित्रताः. तत्र प्रत्येकमूर्तिं प्रार्थये. प्रथमं केशवं विद्याद्वितीयं भृ

सूदनं. शंकरं णंत तीयं च दामोदरमतः परे. वामनं पंचमं विद्यात्पष्टं प्रष्मं सप्तकं. सप्तमं विष्णुनामानं माधवं चाष्टमं विडः. नवमं चानिरुद्धा
ख्यं दशमं पुरुषोत्तमं. एकादशमं धोक्षं च द्वादशं च जनार्दनं. अतः परे पद्मनाभे विष्णुविंशतिमेतथा. एकविंशतिमे विद्यादुपेद्रं जगतः प्रभुं ॥
हरिद्राविंशतिमितमच्युते च यथाविधि. मुक्तं वतस्ततस्ते तु सुतुष्ट्या दक्षराशिषः. एवं कृते विधाने स्मिन् श्रेष्ठे पिप्पलपूजने जायते पुत्रं
संतानमक्षयं गुणवत्तमं. इति स्कंदपुराणोक्तं अश्वत्थपूजनविधानं. अथ ब्रह्मचारिनिधनं शांतिविधानं. एषां कुले ब्रह्मचारी नि
धनं प्राप्नुयाद्यदि. तत्कुलं क्षपमान्यो सि सोपि दुर्गं क्षिमान्ययात्. ग्रह्वा प्रात्युवे न्बोधि दुवेऽनवरतं वसेत्. तस्यापितस्यावंशं स्य गति
मिच्छन् न हो पत्नी. विधानं च विधाया शततर्द्धं समाचरेत्. मृतस्य प्रियमाणस्य षड्वृत्रतमादिशेत्. त्रिंशब्धो ब्रह्मचारिभ्यो दद्यात्कौ
पीनकालवान्. हस्तमात्राः कर्णमात्रा दद्यात्कृष्णा जिनातिच. पादुकाश्च त्रिमाल्यानि गोपीचंदनं ॥ ब्रह्मसूत्राणि साधूनि प्रवालमा
लिकाः. यद्यत्प्रदीयते तेभ्यो मंत्रैस्तस्मिन् गेस्फुटं. प्रयोगो ब्रह्मसाक्षिण्युज्ज्वलसिद्धये प्रतिपादन. अभावे व्रतिनां पूज्या गृहस्थाः साधवः
शस्त्राः शुसादित्याभ्यायमर्थः. कुलीनविद्यया विशारदाः केवलभतु कालगामिनः सुशीला अनभिः शस्ता इष्टप्रतिग्रहहितादीता उदा

वि० मा० पकारिणः सौजन्यशीलाः श्रोत्रियाः एवमेतद्विधायपश्चात्कुरीतक्षीरादिपचामतेः प्रस्ताप्यहरिद्राक्तैर्लेप्ताघतेनाभ्युपतधर्मिणा
 अग्निनाकपालाग्निनालौकिकाग्निनावादेहेतुः अंत्येष्टिविधिना आघटिवसमारभ्य द्वादशाहपर्यंतं कर्म कुर्यात् इति यमस्मृत्युक्तं ब्रह्म
 चारीनिधनविधानं अथ हरिवंशश्रवणविधानं जपवद्धवणं प्रोक्तं हरिवंशस्य सूरिभिः श्रवणातेहरे मूर्तिसत्त्रीकस्य प्रदीपते ॥
 सुवर्णेन हतं सम्यक्कलस्मृत्कापलमानतः विशेषात्र समुद्दिष्टो मुनिमिस्तत्त्वादर्शिभिः स्कातव्यं ब्रह्मचर्येण यावद्भूयः समाधृते ॥
 समालोविधिवद् दद्यात्स्वाक्षो मंदिजायते भोजयन्निशुनान्येव चतुर्विंशतिरादरा प्रत्यवरोह इति मंत्रेण विशेष हवते सहस्रं सर्वव्ये
 कुर्यात् एवं कृते विधाने च प्रजां प्राप्नोति मानवः धनमारोग्यमायुष्यं सौभाग्यं गुणगौरवं प्राप्नोति मनुजाः सम्यक्तात्र कार्या विज्ञा
 रणा इति हरिवंशश्रवणं अथ श्रीभागवतश्रवणविधानं शतं सोऽयं प्रतिस्कंदं स्वर्णं दद्याद्यथावत् शतं सोऽयं सुवर्णस्य पल
 मानस्य सावरं आचार्यीयततो दद्यान्मुक्तस्याद्भुतं धनैः गायत्र्या हवनं कार्यं पायसेनाप्यतस्तथा तिलव्रीहिभिः व्याह
 तयोजयेत् होमांते भगवान् विष्णुः पूज्यः स्वर्णमयः शशः उपचारैः षोडशभिर्मंत्रैः पारुषसंभवेः ततश्च धेनुदाने च वज्रे देयं प्र

यत्ततः एवं कृते विधाने च सर्वपापनिवारणे फलदं स्यात्पुराणं तु श्रीमद्भागवतं शशं धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं नात्र संशयः अ
 र्थवादान् वदं त्येव पुराणेषु च केन च न तथा भारते सम्यक् सते भागवते जनेः विधानं सहितं सम्यक् पुराणं फलदं भवेत् तस्माद्विधा
 नमुक्तं तु पुराणश्रवणं मतं इति भागवतश्रवणं अथ नाता पुराणश्रवणविधानं येषां प्रोक्तं मया प्रोक्तं पुराणानां विधानं पृथ
 क्तेनैव दृष्टं च पृथक् दानसमन्वितं मत्स्यादीनां तु शेषाणि सर्वसाधारणे विधिः पुराणश्रवणाते तु दद्यात्स्वर्णं सुवर्णं व
 स्त्रालंकारसहितां साधुलक्षणलक्षितं वेदार्थोद्गमोक्ते मीमांसाहृदयं परं कृष्णं नक्षत्रं पयान्दृष्टं पुराणे सुगमीकृतः
 प्रभुत्वं मित्रधर्मश्च कांता संमतिरेव च वदे पुराणे काव्ये चक्रमशः परिकीर्ज्यते पुराणे श्रूयमाणे तु ग्रामे तु सकले जनेः न
 शणोति कथं पापः पापः कृतिकारकं तिनमाता कृतां वध्या नष्टं येन भारतं नदत्ते ब्राह्मणे किंचिन्न स्नातं न स्ना गोतमीजले ॥
 पौराणीवृत्तिमाप्तिव्यये जीवति हि ज्ञोत्तमाः तेयांति ब्रह्मसायुज्यं अनंतगतकथाविष्णोस्ते तुल्याः सनकादिकैः विप्राणां
 शौनकस्तीर्णो अथाः पागंतरं ते सूर्यमंडलं भित्वा याति ब्रह्मसनातनं गंगातोये न शङ्केन पवित्रो कृतविग्रहः येश्च

वि. ला.
१०

एवमिदं विधानं स्तुत्याः सनकादिकैः विप्राणां शौनकास्तौ गोमवाकिं गतकल्मषः परिक्षितस्तुभूपायां हरिदत्तौ विशां
तथा पुराणश्रवणेनैव विधिपूर्वेण सत्वरं तस्मात्पुराणश्रवणं सर्वजंतु प्रियं हितं इति सर्वपुराणश्रवणविधानं अथवे
दपारायणविधानं आश्विने सर्वविघ्नशमनार्थं अथवा यदा कदाचित् समये उत्पन्नमहा व्याधिशमनार्थं वेदपारायणं जपेत् मंत्रब्राह्मणयो
र्वेदइत्यनेन वचनेन वेदपठनं कृत्वा षडंगानि पठेत् ततो नुवाको वाक्यपुराणं च नाराशंसीश्च गाथिका इति हासोस्तथा विद्यायोधी
तेशक्तिर्नो न्वहं अनेन न्यायेन सवेदादिचतुर्वेदपठते तत्पारायणमिति जाते पारायणे सति तिलाज्येन गायत्र्या हवनं जपस्थल
शंशेन विधाय पश्चाद्यथा विभवं ब्राह्मणं तर्पणं कुर्यात् तथा च भागवते नाहं तथा द्वियजमानहविर्विताने श्वौद्यद्वैतमदं
तमुद्गुरवेन यत्ना लयेन मुखतश्चरतो नुद्या संतुष्टस्य मध्यवहिते निजकर्मपाकैः इत्यनेन न्यायेन लोके ब्राह्मणभोजन
मेव कर्तव्यं नान्या गतिः ततो वेदपारायणं जपकृद्ब्राह्मणेभ्यो वस्त्राणि भूषणानि कनकं गात्रं दद्यात् पूर्वप्रतिष्ठि
तैकलेया निधान्यानि प्ररोहंति तैरेव प्ररोहां कुरैः तेन कलशोदकेन सकुटुंबस्थ यजमानस्याभिषेकं कुर्यात् ततस्तो संप्राथ्य
साधुवचनैः प्रस्फोपयेत् स्वयमासीमांतमुब्रजेत् वेदपारायणे येन साधूनां मुखसिंध्यते कृतं भवतु तेनाशुवाजिमेध

१०

शतं भुजं इति वेदपारायणविधानं अथोदकीशुद्धि विधानं उदकी सूतकी चैव पीडयते तु ज्वरादिभिः स्नानेक्षमात
दकार्या स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा शतात्युति तथा च वसिष्ठस्मृतौ ज्वरार्तिपीडितानां रीतथा सूता किंचोदकी स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा श
तस्नाने शुद्धा परस्मृतैर्भवेत् शतं सा गाशरीरस्थ केशायाः परिकीर्तितं त्यक्ताः पादां गुल्यविधिमाजैर्मंत्रैवारुणसंत
कैः तथाहि केशां केशमध्यश्च केशमूर्ध्वं च मस्तकं ललाटं त्रुलं तैकणैर्नैत्रेनासापुटे तथा अष्टोदंताश्च विबुकरस
नाचत्रयोदशी कंठस्तु स्वं धयुग्मं च बाहुयुग्मं तथैव च कूर्परौ च करग्रे च तथा वक्षस्तनद्वयं स्तनयोर्मध्यदेशश्च कु
कुक्षिद्वयमवः परं उदरं नाभिदेशस्तु तथा पृष्ठं कटिस्तथा जंघनयोनिभागस्तु ईरुजातु च संकिनी जांघे च गुल्फदेशश्च पादां गुल्यो नखानि
च त्रिःस्रुता संस्पृशेद्दिहानैकैकं शुद्धिहेतवे स्तुतत्वा पंचदशभ्राजापत्यानुशुद्धिहेतवे दद्यात् ततो भिषेचयेत् नारी गेहीतान्यंशुका
बुधाः ब्राह्मणा भोजयेत् पश्चात् स्मत्वा सपिवचो महात् तथाहि सोमः शौचं ददावासां गंधर्वोश्च शुभांगिरं पावकः सर्वमे
ध्यत्वं मेध्यावेयोषितो यत इति वसिष्ठस्मृत्युक्तं उदकी सूतकी विधानं अथ वृक्षतोषणविधानं चतुर्वर्गचिंतामणौ अश्व

वि. मा.
११

अमेकं पितुमंदमेकं न्ययो धमेकं दशचिंच गीम्र. कपित्ठवित्वा लक्षितं यंच यत्राम्रवापी नरकं न पश्येत्. तत्र केचिदशेष
ये सकामतः. केचिदशेषेण निष्कामतः. अश्वत्थवटनिबानामारोपणे निष्कामतः. आम्रचिण्यारोपणे सकामतास्ति. क
पित्थवित्वा मरु कत्रये द्विस्वभावतास्तीति पुराणमतं. अन्येषामपि पुष्पजातीनां सकामनिष्कामतास्ति. दृक्षा गुल्मलता
नांच द्विविधोत्पत्तिरिष्यते. संगेर्मूलैश्च शाखाभिः फलैर्बीजैश्च कंदकैः. अष्टोदशप्रकारैश्च सारसंख्यानिगद्यते. तेषु
ष्टादशसु सारिषु केशराशननुत्तमः. तथैव वट इत्यपि तु मंदोपिता दशः. तत्राश्वत्थजातौ वर्गचतुष्टयमस्ति. तथा हि श
कुपक्षे मधोमासे यस्य शुक्लं दं लोड्डवः. दृश्यंते सहिजातिः स्याद्वापितुर्मुक्तिकारकाः. माधवे वा सिते पक्षे दृश्यंते रक्तप
क्षवाः. नवीना बोधिदृक्षस्य वापितुर्विष्णुलोकदाः. माधवे मासि पीतश्च पल्लवो यस्य दृश्यतः. सारपुं च सिते पक्षे स
दहाति च वापितुः. वैशाखे कृष्णपक्षस्य हरित्यक्ष्वसंभवः. नूतनो दृश्यते यस्य स सूत्रगणसंभवः. उच्यते. ब्राह्म
णः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चत्वार एव च. शकुंरक्ते तथा पीतो हरितो जायते क्रमात्. उत्थायेन वटो भूमौ पुत्रपौत्रप्रपौ

११

त्रकैः. संतानैर्नंदयेनं वापितारं न संशयः. सर्वगेच जटायै च्यप्ररोहं तिचमूकवत्. सवटः शंकरः साक्षाद्भुक्तिमुक्तिप्र
दः पितुः. निंबारोपणे कर्तुं गदमुक्तिश्च जायते. पंचांगैः सम्यक्ते निंबे महाकुष्ठो विकीयते. धात्रीकपित्थवित्वा नारोपणं
कीर्तिवर्धनं. श्रीतयेशंकरस्तैस्तु वापितुर्नास्ति संशयः. प्रायेण शशिरं काला वापिते चूतचंपके. मंगका निलभेत
कर्तो महापंतो महाफलं. राज्यं प्राप्नोत्यविरतं कृता सुबद्धपंक्तिषु. शिल्पोक्तेन विधानेन नात्र कार्या विचारणा.
चंपका शोकपुन्नागजशूवक्षी विशेषतः. वाटिकायां समारोप्य मृद्दीका शिशिरेशुभा. अशोकलतिका निम्नोत्प्ले
रोधसिमा धवी. केचिन्मतेन सारोप्या माधवीय मजेयांतरे. पिप्पलीनां गवही च मृदुवक्षतले तथा. वाटिकाभ्यंतरे
रोप्य खर्जूरी नाकि वैरिका. वृंदावने तु तुलसीयां प्राते परिवापयेत्. अन्याश्च पुष्पजातिश्च यथा कालं यथा क्षितिः॥
एतत्फलसमालोका वापयंति तरुनराः. तेषां तिब्रह्मसायुज्यं विधूतकृतकल्मषाः. तेषां तिब्रह्मसायुज्यं विधूत
कृतकल्मषाः. इति शिल्पशास्त्रे भोजकृतोक्तं दृक्षारोपणविधानं. अथान्नसत्रविधानं. सविश्वसुराणे. युधि

वि. मा.
११

वि. मा.
१२

रुवाच. भूपतेः सर्वपुण्यार्थं किंपुण्यं वद केशव. सर्वदा क्रियमाणं च सर्वकामसुखास्यदं. सुष्णं. यदि कृत्स्नमहा
यज्यमिहामुत्रमहत्सुखं. तत्प्रयच्छ कुरुष्व त्वन्न कत्रयथेच्छया. यायं दिक्कतिराजेद्रतस्मै तच्च प्रदीयते. अन्नं व
दुविधं तस्मिन्नेकविधप्रोक्तं बद्धधावाप्रकल्पितं. अन्नं तस्य सुखदं ज्ञेयं दातुं नोत्र विवा
रणा. कार्तिकेवाथ वामघे श्रावणे शुद्धिं संयुते. प्रारभेदन्नसत्रं तु प्रीतये सर्वनां किनां. वारिदस्तस्मिन्माप्नोति सु
स्वमक्षयमन्नदः. तिरुदस्तु प्रजामिच्छां दीपदम्भं क्षुरूत्तमं. अनेन प्रकारेण क्षयसुखप्राप्तिरन्नदानेन भवे
त्. यमः कारणादन्नदानेन सर्वमेव घटते. तेन कारणेन भूभुजाः न सत्रं विधातव्या आहूय भूभुजान् राजा स्व
स्तिवाचनपूर्वकं. प्रारभेत्कर्मपर्यंतं यत्र सौख्यं निरामयं. तीर्थे वापि रेवापितथैव च महायथे. जलाम्प्रयस
मीपस्त्वं विदध्यात्सत्रमंडपं. महान्नसं समाधाय सर्वे पस्करसंयुतं. मुसलो वृक्षवत्कादि निपाकयं शीघ्रं प्राणि
सर्वदा. निधाय ये हृद्गुण्याश्चूल्यादीनि समंततः. घृतकुंभां स्तेरु कुंभान् व्यंजनातिबहुन्यपि. पर्णानि

१२

हितान्येव शाकानां विधास्तथा. तैलान्नभांडानि च यदधि क्षीरघटान् बद्धून्. सुदान् प्रस्थाप्ये तत्र कलशाया
ककर्मसु. आधांसि कवधूस्तत्र सुविचिता निधापयेत्. गिरिजानलभीमानि मत्तैषु परिशिक्षतान्. सर्वर्तुषु प्र
दातव्यमिच्छापूर्तेश्चतुर्विधं. अन्नं तु तस्मिन्नेतसाधुशब्दं समन्वितं. आचान्तेभ्यस्ततो दद्यात्तांबूलं च सरसं स्तुतं
शयादद्याच्छालुभ्यः पादशौचं च कारयेत्. एवं यः कुरुते राजा प्राप्नुयात्स सुखं परं. शत्रिणः स्तुतकं नास्ति स्मृ
तिरेषा सनातनी. तत्र याज्ञवल्क्यः. सत्विजां दीक्षितानां च यज्ञियं कर्म कुर्वती. सत्रिब्रतिब्रह्मचारी दातुं ब्र
ह्मविदास्तदा. नंदति पितरस्तस्य वत्सति च पितामहाः. अन्नदोऽस्मत्कजात इति संचित्य सर्वदा. नित्यं गयाव
तिस्तस्य नित्यं गंगावगाहने. नित्यं तुलाप्रदानं तु युगे नित्यं नृसं त्रिणः. इत्यन्नसत्रविधानं भविष्योत्तरपु
राणोक्तं. अथ शिवपूजाविधानं. शिवरहस्ये नंदिकेयं संवादे. कार्तिकेय. कथं नंदिरहरेस्पीडा प्राणिनां
रोगसंभवा. स्वल्पेन वाथ पुण्येन तन्मा चक्षुःसुत्रत. नंदिकेश्वर. यदि प्रसन्ने देवेशं वरेत्रि विलोचने. अन्वपू
जादिभिः सर्वैरूपचारैः मनोरमेः. तदानश्यति सर्वे पितृव्याधयो देहिना स्फुटं. पितेज्वसे समुत्पन्ने शिवसंस्ला

शुवारिभिः आदौ पंचामृतं तेजाते स्नापयेत्पार्वतीपतिः - ततश्च शीतलेवीभिर्गोमैश्च वसचंदनेः - स्नापयेत्सा
र्वतीनाथततो धूपैश्च धूपयेत् - ततो नानां प्रकर्तव्यां पूजान्वितं प्रमोहिनी - मंडकैः परिधिः कार्यः पिंडिकोपरित
त्तमः - तस्याभ्यंतरतः सम्यक् तथैवा सोदकान्यसेत् - ततश्च पूरकान् स्वस्नानं फेणिकास्तदनंतरे - ततश्च व
टकास्निग्धान् दध्यात्कांस्ततस्ततः - ततश्च मणिसूत्रांस्ततो भक्तं नियोजयेत् - तस्याभ्यंतरतो योज्यं
पायसं सितया सह - अष्टात्तर शते दीपान् घृतपूर्णान्नियोजयेत् - सकृदपूजास्तु ज्वलिता समंतात् खडानन ॥
ततस्तुकुसुमैः पूजा प्रकर्तव्या मनीषिभिः - ततो धूपादिकं सर्वं विदध्या क्लिवतुष्टये - शंकरं प्रार्थयद्दंडवत्प्र
णवेन्मुहुः - ततः प्रदक्षणीकृत्य तां जलिपुटः श्रुचिः - प्रार्थयेद्देवदेवेशं शंकरं नोकशंकरे - तत्र प्रार्थना मंत्रः
जगतीनाथ देवेश त्राहि मां शरणागतं - अनया पूजया विघ्नशरीरं हर मे हर - इति प्रार्थयित्वा स्वमंदिरं गत्वा व्या
धितमभिषेचयेत् - यथा जननमयी पूजा तथा धान्यमयां स्मृता - तथा वस्त्रमयी स्तेयानां नारत्नमयी त
था - धनसारमयी पूजा तथा कस्तूरिकीमता - सर्वेषामप्यसावे च पूजा युष्मदमयां शुभा - तत्र पुण्यविशेषो

यत्र कुत्रचित्सुराणां तरे काक विशेषेण दर्शितः - एवं कृते विधाने च विघ्नः कोपिन जायते - हन्ति व्याधयः
सर्वे पूजानां पार्वतीपतेः - नास्ति शिवालं यत्र नास्ति चा विष्णु मंदिरं - जंगमविधा तव्या पूजा वि
चक्रेः - इति शिवरहस्यात् सर्वगदनिवारणं शिवपूजाविधानं - अथोत्तमस्य बालस्य मासवृद्ध्या विधि विधानं - जातके
मासि पूर्णयज्ञात्ते जननाच्च शिशोस्तदा - कार्यं विधि विधानं तत्रा बालस्य वृद्धये - अथ ज्यवालकं सम्यक् पल्लवाद्यनवारिणा
क्षपैर्नीराजयेद्दूस्त्रं नूतनं च समर्पेत् अपूपान् मूरिकान् साज्यान् ब्राह्मणेष्वभ्यः समर्पयेत् ब्राह्मणाभोजयेत्स
म्यकं बालकस्य विवर्चये जन्मक्षौदेवतो प्रीत्यै सर्वकृत्यं समर्पयेत् इति मासिक कर्तव्यं संप्राप्तैर्द्वादशमा
सि विधानान्तरमादिदिशेत् सुदृढाकारयेत्कृत्वा सुवृत्तावशपेठिकाः जीवा प्रजासु नारीषु प्रति संपाद
येत्कृत्वा प्रत्यहं च ततः कुर्याद्दर्पदक्षिणमुत्तमां ॥ सततं ते क्षेमवद्ध्यर्थं जननी पुत्रवत्सला यदा ब्रूष
हिरा पूपा संप्राप्ते जननावसरे स्नात्वा तैलेन श्रुत्येन पूजयेद्दत्तस राधिपं ब्राह्मणाभोजयेत्तथाति
नारोग्यं भवानुयात् इति जन्मवृद्धि विधानं

अस्मानुक्रमणी.	दधवस्त्रवि.	१४ चंद्रपूजा	२५ दिव्यमानका विधानं	२६ वृणकुंडविशेष
१ धर्मशास्त्रवीक्षणविधानं	२ सर्वदृष्टविधा.	१५ भौतपूजा	२७ स्त्रीलीपाकादिहोम	२७ देवयोनिनक्ष
२ शकुनविधानं	३ मंत्रोपदेश.	१६ बुधशान्ति	कुंडलक्षणं	२८ विवाहोदोमात्र
सप्तशतीवि. वि.	४ प्रासादाद्याप	१७ उत्तरशान्ति	२८ विशेषकुंडलक्षणं	जोदोष.
रघुवंशप्रक्षेपं	५ प्रासादकलश	१८ शुक्लपूजा	२९ मेखनालक्षणं	३० जिकालुतिमंत्राः
भागवतवी०	६ म्यासवि	१९ शान्तिपूजा	३० बाललक्षणं	३१ पुण्याहवाननं
उपश्रुति.	७ वास्तुविधानं	२० शक्रभद्र	३१ होमद्रव्यमुमाल	इतिदिक्
त्रिपुकारवि.	८ प्रासादवस्तुवि	२१ राहुपूजा	३२ पुष्पाधारण	
ग्रहणादौवेध	९ ग्रहस्तु	२२ केतुपूजा	३३ आहुतीलक्षणं	
होषहराव	१० प्रकारांतरवासु	२३ तुलापूजा		
	११ उष्ट्रगतादिम			
	पूजाविधानं			

विधा-मा-

१

श्रीगणपतयेनमः॥ तत्रादौ धर्मशास्त्रेण विधानं यदा कदाचित् समये वीक्षा कामे मेनीषिभिः संमार्जिते स्तुके
रम्यपूजयित्वा च पुस्तकं तंडकाष्टदकं हत्वा धूपिते भूतकेशु मे गंधपुष्पाक्षतेः कुर्यादर्चनं मूकमंत्रतः सामान्यं विधिः
शास्त्रसामान्ये कथिते बुधैः विपाके कर्मणा प्रोक्ते विशेषः शास्त्रकोविदैः स्नात्वा विलोकयेत्कास्त्रं रविवारे विशेष विदुः तंडु
काष्टदकं हत्वा पूर्ववत् पूजयेद्बुधः तंडुका नां पशुमाणां खाशवादीनां पंचकानि कंचन स्तदुर्ध्वं कुर्यादष्टदकं सुधीः वेद्याविज्ञा
तदोषस्य दुःसाध्यस्योषधारिणो शांत्यर्थं मीक्षते ग्रंथं पूर्वकर्म विपाकजं ज्योतिः शास्त्रावलोके च दद्यात्पूगीफकादिकं पुष्पबद्ध
हणं श्येत्पटं संलिखितं शुभं येन दंशितं सम्यक् तस्मै दद्यात् न बद्ध इति वीक्षा प्रकर्तव्या शास्त्रेषु कुशंकुशके द्विजैः इति शास्त्रा
विधानं अथ शकुनशास्त्रवलोका विधानं ब्रह्मयामके रघुवंशं स्तुतिर्देव्यास्तथा भागवतं शुक्लं त्रेक्षणीया निशास्त्रा
पूर्वाभावे परंपरं पूर्वधुरधिवस्तस्यारघुवंशस्य पुस्तिका पुष्पगंधादिकैः सर्वैरुपचारेः प्रपूजयेत् निमंत्रयेत् कुमारि तां या गो
शय विवेकिनी द्विजातीनां विशेषेण पूर्वधुरभिवंद्य च प्रातः के समुत्थाय हत्वा श्यंगसमाहितः तामभ्यर्प्य विधिवत्कन्यकां च

समात्थयेत् संमार्जितस्तुके रम्यचतुष्के रूपशोभिते आसनं प्राञ्जलं कुर्यात् कुमार्या विधिपूर्वकं पटे वा दारुपट्टे वा केवलं भूत
केपि वा सर्गपंक्तिं द्विधा कुर्यात् अक्षते सौवत्सरः प्रथमं दशवर्णानां नवानां परोक्षं वेत्त आदिरुक्षरतो जेत्येतथैवा
परपंक्तिजः पंक्त्याः प्रागेव दिग्भागे पीठशास्त्रं प्रपूजयेत् उपाचारेः षोडशभिः कुमारि मपि पूजयेत् वागर्थी विवसेत्तत्ता वि
तिसर्वत्र मंत्रतः अर्चयित्वा कुमारि वं पुस्तिका मपि मेडितः चित्तं सत्त्वात्मसहितैः पूगीफकमनुत्तमे प्रदत्त्वा कन्यका हस्ते प्रार्थ
येच्च पुनः पुनः तत्र वितामंत्रः यदि मे सफळं कार्यं परिपश्यमिशोभने तदा स्मिन् रशकुने ब्रूहि शकुनं नान्यथा वद मारिगि
रिजे रूपं विष्णुसदृशफळं निधेहि पंक्तिपूजेषु यत्र ते मनसो रुचिः कुमारि हितं ज्ञात्वा पुगीफकमनुत्तमं गणयेत्सर्गद्वे
शंकेतुपकं न्यसेत् श्लोके च निपूगे कथा तत्र विचिते पेट स्तुतिं लिङ्गं लिखेत् श्लोकः शकुनेनेतु प्रशस्यते शवाप्यश्रुभंसत्यं
तवर्गेतरपंचकं अक्षरं प्रथमे पादे संययौ न विवर्जितं एतद्रघुवंशं विचारित मध्ये तस्य धिकारि पुरुषे रित्यादि ग्रंथसंदर्भे
विरचितं समयेति प्रसन्नपापरमेश्वर्या एकोनविंशत्सर्गसंग्रहे समाधिष्ठा मस्तीतिका किंदासे न कं पितः ततश्चर्का वना

वि. मा.
२

वृत्ताः पदगेहेयत्पुस्तकं तत्रानंतरा योस्तु यदंशाद्विरस्तुयः पूयतितदा पूर्वधतायः शकुनार्थं पर्यालोचयतित सैकः
प्रकारः सम्यक्वदतिपातेरवयित्वा ददाति तस्य माघमासप्रयागस्तानफकमस्तु यस्तु बाकाश्यापति सर्वविद्याध्यापको भव
तु इति तपः परितुष्ट्या परमश्रव्या एवमस्त्वित्यवाच इत्यारव्या रुद्रयामकादित्रपटिका सुदर्शिता ततो निश्चयेन सम्यक्परमे
श्वर्यो अस्मिन्मथे धिष्ठानमस्ति ततो लौकिकमेतदिति नमतव्यं. इति रघुवंशे प्रेक्षणी. अथ सप्तशती प्रेक्षणी कक्षाणी.
संपूज्य विधिवद्देवीकुमारी च पिणी शिवा. ह्रस्वाष्टदक सुवर्शं तत्र तत्प्रस्तकं न्यसेत्. पूजिताया करे दद्यात्कन्यकायास्तु पु
स्तकं. शकाकावाहे समयोगजदंतस्य वाशुसां. द्वादशांगुलमात्रा तु विन्यसेत् पुस्तकांतरे. संपर्येत्प्रथमां पंक्तिं पुटेवानेकसंज्ञके ॥
तत्रत्यं संविचार्योऽपुस्तकं भावं कथानकं. आदिशेत्तत्त्वत्पंहि फकं शास्त्रविशारदः. नमो देव्य महादेव्यै मंत्रमित्युच्चरेद्बुधः ॥
उपचारेषु सर्वेषु नात्र कार्पे विचारणं. इति सप्तशती शकुनलक्षणं. अथ सागवतशकुनावलोकनं. यथारघुवंशस्यावलोक
कनांतयेव सागवते भवते भवेत्. परंतु मूकमंत्रेणोपचारः. द्वादशस्कंधानांतंदुकपूजाकर्तव्यापत्तिरेकैव ततः स्कंधे अध्या

पानां पूजाः अध्याये दशकाः तत्र श्लोकस्तु तिलिङ्गितः श्लोकश्च कुनेषु प्रशस्य इति नियमोऽत्रापि न तु वर्गे तत्पंचम इति
स्तु तिलिङ्गितः श्लोक इति नियमः सप्तशती स्तोत्रे नियमोऽस्ति यतः कारणात् तत्तु शास्त्रं स्तुतिप्रधानं तत्र फलितार्थोऽस्ति ॥
तथा च ककाचक्र उपचार पूर्वकं विलोकनीयं तथा च रूपके वकी अक्षरके वल्यादिषु विलोकनीयं. तत्र शकुनां मध्ये एकजादि
त्यादिका एके सहजा भवन्ति तत्र वौल्यादिका विवाहदिमंगलकार्यनिवेशने शकुना भवन्तः फकदाः किंपुनः सहजाः यदि सं
हंजाः पूर्णफकदाः सामिश्रफकदाः कुत्रिमाशेषाः तथैवापशकुनादुवादिकानि विहास्युः. लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां परा
जयः. येषां मंदीवरश्चामोहदयस्तेषां जनाद्वेनः. तदेव लंघं सुदिनं तदेव ताराबकं चंद्रबकं तदेव. विशाबकं देवबकं तदेव लक्ष्मीप
तेते धियुगं स्मरामि. सर्वदा सर्वकार्येषु तास्ति तेषां मंगलं. येषां हस्ते भगवान्मंगलायतनं हरिः. वैन्यं पृथुहै हयमर्जुनं
च शाकुंतले यशस्वतं न केच. रामं च यो वै स्मरति प्रप्नोति तस्यार्थलाभो विजयश्च सिद्धिः. यस्मरति प्रयायेति तव वर्त्मनि व
त्ततं शिवपुनरस्तु त्वरितं समागमः. अथि साधय साधये क्षिंतस्य गीयाः समये वयं वयः. इत्याद्यास्पतिकाः शकुनाः ॥

क्षिणाः काकाः वामभागस्थानकुलसरहाजचापमयूराः शुभदाः पक्षी पिंगकादि अतानितथोदितान्येवशकुनेप्रशकुनेप्रश
 स्तानिजतुर्देशेनफकाइत्यादिसहजं. इति यत्र मालोक्तं रघुवंशादिशकुनविधानं. अथोपस्तरतिविधानं. तथाच यस्तकांडे.
 उपश्रुतो प्रधानत्वं फके कार्य फकार्थिनां. ज्ञातव्यायज्ञकर्मते सोपैरमुखजाबुधैः. तथाच विशेषः. अतजानां गृहे वावपं पूर्वये
 दुच्यता. स्त्रियावाबाहुकैर्वापितथासभिः परस्परं. विचार्योत्तद्वचुस्तत्वं मात्वं मादेष्टव्यं फकंबुधैः. निणजकाकेयपश्येत्
 तिपद्येच्चबुद्धिमान्. मद्यच्छत्सदने पश्येद्वितीयां न संशयः. तैलविक्रयिणां गृहे तृतीयायां विलोकयेत्. चतुर्थ्यापुलकशानांच
 पंचम्यालोहकारिणां. वष्ट्यां किंशुक्तजातीनां सप्तम्यायद्यकारिणां. अष्टम्यां चैव वैश्यानां नवम्यायां गजातिषु. पश्येत्त्वो
 फकके गृहे दशम्यां संशयः. सिंदो किक गृहे पश्येदेकादश्यामुपश्रुतिः. द्वादश्यां कुंभकाराणां णकाराक ये स्मरे. सूतेकायादि
 के गृहे पूर्णिमायां द्विजन्मतां. अमायां शुद्धजातीनां गृहे पश्येदुपश्रुतिं. तत्र लोचनमंत्रः. उपास्य पश्चिमां संध्यां स्मरन्नात्महि
 तं सुधीः. स्वस्तिवाच्यं द्विजानां छेद्वाहं ग्रंथिमुदन्वितः. चंदनेनानुलिप्तंगः श्वेतमाल्यधरः शुचिः. श्वेतवस्त्रसमायुक्तो

हेमालंकारसंयुतः. अक्षतानंजकौ धत्वा मंत्रेणानेन मंत्रवित्. ॐ ऐं ह्रीं श्रीं देवी देवि महादेव त्वयस्सुखं. विमोहय जनान् सर्वाममा
 त्रवशागान्कुरु. स्वाहा इत्यादि मंत्र्य अक्षतानंजकौ परिगृह्य वस्त्रेण बद्धुनेत्रः सन् अन्येन नीयमाने उपश्रुतिगृहं गत्वा जके रक्षतात्
 तद्गृहोपरि प्रक्षिप्य मुक्तनत्रकणी गृहमनुष्ठाशब्दान् शृणुयात्. तच्छ्रुत्वा मशुभमशुभत्वं वा विचार्य दृष्टव्यमिति. अन्यच्च यदा क
 दाचित्समये यामांतरे जिगमिषु निर्गम्यमानः पश्चिमे रशब्दानां कर्णयेत् तेषु शब्देषु केसरान् वचपित्वा अन्यशब्दवर्णाः श्रेष्ठाः अ
 पोपो गृहाण गच्छ सवत्स्यर्था दानार्थं लासार्थादि साधुशब्दाः प्रशस्ताः तेषु वकाद्यर्थां दुष्टाः एह्या गच्छ नास्ति न सत्यथा अस्तात शब्दा
 असिद्धार्था गमने दुष्टान् शब्दान् स्ता. एत्त्वा गच्छत् सत्स्वहादिवर्तयेत्. अत्युत्कटतरकार्ये विशेषो स्ति तर्हि निवृत्तः स
 न्दिराचम्य कुकदेवता स्मृत्यमुहूर्तं तिष्ठन् पुनः गच्छेत् वै न्य एथुहं हयमिति प्रयोगमिद्विद्वान् संस्मृत्य कार्यसिद्धये ग
 क्ते. पुनश्च निषिद्धप्रयाणाः क्षतादिभिर्भवति तदा सिद्धिर्विनायकव्रतोपवासं संकल्पयेत्. ततश्च निषिद्धः सगच्छे
 देव. इति यस्तकांडोक्तमुपश्रुतिविधानं. अथ त्रिपुष्कान्यादियोगजातविधिसंगविधानं. विषमचरणधिल्लयसह
 तिथिर्यदि जापते सुरगुरुशनिश्मापुत्राणां कथंचन वासरे. सुमिषू विप्रयस्तेन मंत्रो गस्त्रिपुष्करसंज्ञकस्त्रिगुणफक

वि-न-मा- दोष्ट्योनचेहतेयवा- धनिष्ठापंचकेयाश्चदेवताश्चत्रिपुष्करे- सापूज्यातुप्रयत्नेन मंत्रैस्तल्लिंगसंज्ञकैः- तिथि
 वारौचनक्षत्रत्रिपुष्करइतिस्मृतः- त्रयाणां देवताः पूज्या मंत्रैस्तल्लिंगकैर्बुधः- कुबेरस्य पृथक् पूजा विधातव्या म
 तीषिभिः- होमचविधिवत्कुर्यान्नक्षत्ररामनोचितं- सामान्यचहविस्तेषां सांप्रदायसमुत्तमं- मेत्राभावेच गायत्रीपालाशवः सभि
 धस्तथा- होमोतेयजमानस्य विदध्यादभिषेचन- लक्ष्मीसूक्तं जपित्वा दद्याद्गानातिशूरिषः- लक्ष्मीनायणप्रीत्यै मंचकंच
 सत्किंका- दद्यादिप्रापशीकायसदारायविशेषतः- **ततस्तरे**- यानिकानिच सक्ष्णाणि वाराधायेचकेवन- याः का
 श्रित्तिथयः कतिचत्रिपुष्करे- सर्वेषामपितेषांतुत्रयो देवाः प्रकीर्तिताः- यमोरुद्रश्चमधवान्संपूज्यविधिवद्बुधैः- महिषा
 वृषसंलोहताम्रराजंत **आचार्योयथाशक्तिदक्षिणां प्रदापयेत्- तत्रदानमंत्रः**- त्रिपुष्करक रश्मिर्देवनम
 स्कृतं- दानेन महिषस्यात्र निर्विघ्नं कुरु मा प्रभो- **इति महिषीदानमंत्रः**- वृषसंकामरूपं हि सर्वकामविवर्तनं- दास्येत्तु
 द्रस्यतुष्ट्यर्थं निर्विघ्नं कुरु मत्तम- **इति वृषभदानमंत्रः**- ततस्तुभोजयेद्दिप्रान्न अन्नैर्नानाविधैः शभैः- एवं ह्युते विधा

नेच विधानं श्यतिशूरिषः- पुनश्च जायते लक्ष्मीस्तेजोवृद्धिर्विवर्धते- **इति विधानमालायां सप्तमोक्तं पुनर्लक्ष्मीकरणविधा**
 नं- **अथ ग्रहणादौ वेधदोषहरविधानं**- तत्र ज्योतिःशास्त्रे- त्रिषट्दशा योपगतं नराणां शुभप्रदं स्याद्ग्रहणं विंदोः-
 द्विः सप्तनेहेषु गतं च मध्ये शेषे घनिष्ठं वदति संतः- सूर्यग्रहे न भोक्तव्यं पूर्वयाम चतुष्टये- चंद्रग्रहे न भोक्तव्यं पूर्वयाम
 त्रये तथा- सायाह्ने संगवेश्नीयाच्छारेदे संगवादधः- मध्याह्ने परतोश्नीयानोपवासो रवियहे- मुहूर्तत्रितयं प्रातस्तावा
 नेवतु संगवः- मध्याह्ने स्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्णे पितादृशः- सायाह्ने स्त्रिमुहूर्तं च न कार्यं किमपीथ्यते- अग्निहोत्रतथा
 संध्यामतिथेः पूजनं विना- यदितुष्टे ग्रहे चंद्रसूर्ययोर्भाविनां नृणां- विधानं तत्र कर्तव्यं जपहोमसुरार्चनैः- तार्थं स्नाने
 श्च विष्णुमूर्तिविलोकनैः- **तत्र मुख्यदानं**- सौवर्णकारयेन्नागं पलेन च पकार्धतः- तदर्थे न तदर्थे न फणायां भोक्तिर्वन्य
 सेत्- ताम्रपात्रविधापाशघृतपूर्णं विशेषतः- कांस्थे वा कांतलोहे वा न्परपदद्यात्सदक्षिणां- मोषानिष्ठावकाराजमाणा
 मुद्राः प्रियंगवः- देयाराहुपरागेतु नरेण हितमिच्छता- चंद्रग्रहेतुरोपस्य बिंबदद्यात्सदक्षिणं- नागरुक्न मयंचैव सूर्य

वि. न. का. विबंचहे मजं. तुरंगोरथगोभूमितिकाः सर्पिश्चकांचनं. डुकूलादीनि। वस्त्राणि दद्याद्गृह्याशांतये. एवं ह्युते विधाने
 च विधानेऽपि न जायते. ऐश्वर्यं लभते मर्त्यानां त्रकार्यं विचारणा. **तत्र दानमंत्रः.** विधुंतु दानमस्तु भ्यं सौ हिकानं दानं च्युता. दाने
 नानेन नागस्य रक्षणी विधजा द्यात्. **इति वस्त्रदानमंत्रः.** तथा च तुरंगोरथगोभूमिनां दानमंत्राद्ये दानं रवंडोक्ताः तैरेव
 तानि दानानि विदध्यात्. **इति ग्रहणवेधदोषहरं विधानं.** अथ दग्धादिदोषदुषवस्त्रविधानं. कज्जककर्ममगोमय
 सेवासिद्धिदग्धवति स्फुटिते वा. चित्यमिदं नवधा विहिते स्मिन् श्रेष्ठमनिष्टं च फलं कुशलैः. **इति चयादिवस्त्रदग्धादिप**
दोषैस्तु दाकुर्य. विधानं विधितत्त्वज्ञस्तद्विध्यापनुत्तये. यानि सख्याणि वस्त्राणि स्वजन्मक्षेत्रं तु वा भवेत्. तेषां तु दे
 वताः पूज्या गंधपुष्पाक्षतादिभिः. हवनं च प्रकर्तव्यं मंत्रैस्तुल्यं गसंज्ञकैः. तनवः स्वर्णजाः कार्यास्तेशानां एथ कृष्ट
 थक्. प्रधानं पाचसेतत्र साज्यप्रक्तमनीषिभिः. अयुते वा सहस्त्रं वा शतमष्टोत्तरं शतं या. वित्तशाक्यं न कर्तव्यं येन. ते च
 पौराणमंत्रा अभिषिंचंतु देहं वा सुक्याभुजं गमभिषिंचंतु देवाः स्वर्गं चोत्सुप्रतिष्ठिताः. वसिष्ठोद्याश्च सषयो मानवाः

वस्तु

मनकादयः. विश्वो मुखिपक्षाः पौलस्त्याद्याश्च राक्षसाः. ऐरावतादयो नागास्तुरंगेऽथ ध्यापरयान्वितेः. दद्याद्द्वल
 चतुर्हर्णं यद्दुष्टं मंत्रं. तत्र दानमंत्राः लोकलज्जाहरं श्रेष्ठं सोमलोकप्रदायकं. दत्ततुभ्यं मया ब्रह्मन् सर्वशांतिक
 रोभव. **इति वस्त्रदानमंत्रः.** एवं ह्युते विधाने च विधुंतुः कोऽपि न जायते. **इति दग्धवस्त्रादिदोषदुषवस्त्रदोषहरं विधानं ॥**
 अथ सर्पदष्टदोषहरं. **इति स्तौकमते.** दष्टे सर्पेण मनुजे मणिमंत्रैर्हृते विषे. विधानं तत्र कर्तव्यं मपमृत्युविनाशनं. नि
 शाकल्येन कर्तव्यं मंगो हर्तनमुत्तमं. सपल्लवेन तोयेन कवोष्ठेनैव मार्जयेत्. सपल्लवेन तिपंचपल्लुवैर्युक्तेनाकेन वारिणे
 ति. ते च पल्लवाः. अश्वत्थादुंबरपुष्पवतन्यग्रोधपल्लवाः. **मत्तांतरे.** निवस्थ्यादाम्नन्यग्रोधे निद्रावे. अस्मावेति. ततस्तु नूत
 नं वस्त्रपरिधाय छतादिकः. स्वस्ति वाचपूर्वं तु ब्राह्मणानयेत्ततः. स्वस्ति तुं डुकूलां च नवनागान् प्रपूजयेत्. ते च नागाः. वा
 सुकीतक्षकः पद्मशंखो काकीयशाडकः. कुमुदः केरवः कुम्भो नवनागस्य यप्रदाः. चतुर्थ्यं तैश्च तैः पूज्यानां मंत्रैः. एथ कृष्ट
 कृष्टथक्. कृष्णीं शंसं भवेः पुष्पैः रपामार्गदलेस्तथा. शतपद्मेऽथ पद्मे वीकरवीरे न पूजयेत्. चंदनेन सुगंधेन लेपनी

वि. न. मा. याः पृथक् पृथक् धूपैश्च धूपयेत्पश्चाद्द्वैपैर्नीराजयेत्ततः अतैलपक्वैर्नघैरतीषूकैरपितोषयेत्. नागाः स्वर्णमवाः
 श्रेष्ठाराजतास्ताम्रजा अपि. अभावे मन्मथाः कार्याः संतिरेव धनं देनवा. तडलानां यशमाणमठकानां चतुष्टय. प्रातः
 कोकैतया कुर्यात्संगवेवा विधानकं. पूजाते वैदिकैर्मंत्रैः पौराणैर्वाभिषेचयेत्. ते च पौराणमंत्रा अभिषिचंतु देहं वा सुक्याद्या
 भुजंगमाः. अभिषिचंतु देवाः स्वर्गे योऽसु प्रतिष्ठिताः. वसिष्ठ्याद्याश्चि शषयो मानवाः सनकादयः. विश्वावसु मुखपा
 क्षाः पौलस्त्याद्याश्च राक्षसाः. ऐरावतादयो नागास्तुरंगे द्रो दिवा जिनः. कामधेनु मुखवा गावो वृक्षाः कल्पद्रुमादयः.
 चिंतामणिमुत्वास्तद्वन्मणयो दिव्यरूपिणः. गंगाद्याः सरितः सर्वा मानसा दिसरां सिच. अर्णवाद्या उदन्वतो हिम
 वात्प्रमुखानगाः. एते त्वामभिषिचंतु पावमान्याः शुचित्रता. अभिषिच्यत तो धीमान् यशसा जकेन वा. शतं जीवेतु मंत्रे
 स्तु अभिनंदनतत्परा. आशिर्वाद विना विप्रा अभिपूज्या धनं नैस्ततः. ततस्तु नागपीठं तु समादाय द्विजैः सह। वल्मीक
 मभिगच्छेत् पीठं तत्र प्रदापयेत्. आचार्यो यस्तु शीलाय श्रोत्रियाय कुटुंबिने. अभिषिचंतु वल्मीकं पायसा संघृतेन वा.

गंधपुष्पादिकं सर्ववल्मीके च विधीयते. ततः प्रदक्षिणीकृत्य पुनरेव गृहं व्रजेत्. ब्राह्मणा भोजयेत्पश्चादक्षिण
 श्वप्रदापयेत्. एवं कृते विधाने च विघ्नः कोपिन जायते. शुद्धिवांस्तायते मर्त्यो नात्र कार्यं विचारणा. इति तर्पणं
 लुहरं विधानं. अथ मंत्रोपदेशविधानं. मंत्ररहस्ये. आयुः कामः प्रजा कामः स्वर्गकामो जितेन्द्रियः. अर्चयेद्देवतां
 काचित्पुष्टिदा तुष्टिदा परां. तद्वश्यकरभो न त्य विद्यापुष्टि विवर्धनं. बुद्धिमानस्य मे मंत्रं हित मा कर्द मात्मकः.
 वश्याद्यैः पंचभिर्युक्तं गुणैरिति हितमित्यर्थः. यथा वधूवरो यो मित्रं क्षमां सदेसात्मकः. वश्याद्यैः पंचभिर्युक्तं मातु
 क्यो राशी मैत्रीं विचिंतयेत्. चंद्रसूर्यगृहे कुर्याद्दिद्या ग्रहणमुत्तमं. पर्वदो च चया चैत्रे तथा दमनकेशभं. नवचं
 डीमहोक्ता हे शुभे च वासरे तथा. विद्या संसारमादाय गंधपुष्पादिकं परं. आचार्यं पूजयेद्भुक्त्या कृतः स्नानविधिः
 सुधीः. आदौ तु हवनं कृत्वा स्य च ये मंत्रदेवता. देवदारु मये पीठे डकरैकैवान्यवाससि. नाकिवर्जं विधातव्यं
 पत्रमुक्तं तु कौकुमं. परिवारसमायुक्तं देवतां तत्र पूजयेत्. पंचामृतैः सुस्नपिता शंखेनैव पृथक् पृथक्. अ

वि. नमा. भिविक्तेयगुरुणामात्रिकः संमुखं शुचिः. पादावानम्य स्य कुरीत नमस्तकः. विद्यास्वीकारकस्तुकीं मूर्ति
 न्यस्तार्थमस्तकः. आगतं दक्षिणाकर्णी मंत्रं वदिसमाचरेत्. ततस्तु न्यासपूर्वतु विद्याविधि मनुत्तमं. ध्यानदी
 यादिकं सर्वमस्य से मंत्रतत्परः. पुरश्चरणमेकांते कुर्यात् मंत्रस्य मंत्रिकः. दशाशहवनं कुर्यात् विषाक्तेन बुद्धि
 मान्. ब्राह्मणान्मोजयेत्पश्चादशांशे नैवतद्यज्ञैः. सर्वान्कामानवाप्नोति गुरुसक्तिपरा णः. पूजयेत्तु यथाशक्ति
 गुरुपर्वणि पर्वणि. एवं कुर्वन् विधिधीमान् सर्वदा सुखमाप्नुयात्. इति मंत्ररहस्योक्तं स्विकारविधानं. अथ
 प्रासाद्योद्यापनं. ब्रह्मयामकात्. देवालयंतु यः कुर्यात्पाषाणे दीर्घाभिस्तथा. शंकरस्य हरेर्वापि देव्या वन्यस्य क
 स्य चित्. शिल्पशास्त्रोक्त विधिना शुद्धाथैशुद्धिदिङ्मुखं. उपायनं प्रकुर्वन्त काके सोम्यायने सुधीः. संसारस
 र्वमादाय संस्तुते सुरमं दिरे. विहिते मंडपे सम्यक् कुर्यादुद्यापनं विधि. यजमानः शुचिर्भूत्वा स्वस्तिवाचन
 पूर्वकं. प्रारभेत्थवनदेवसंभदक्षिणतो बुधः. उपायनंतु देवस्य क्रियते यस्य चित्. कृत्वा तस्य तनूदे

मी पकेत ध्यानसंयुता. पक्वात्वेन तदयदिविन्न विद्यते पिते सति पके नैव नात्र कार्यो विचारणा. सामूर्तिः
 पूर्वतः पूज्या. छंडिका त्कलशोपरि पद्मे वाष्टदके श्रेष्ठे तंडुलानां बुधे नैवे. तंडुलानां परीमाण रवारीवा
 द्रोणपंचकं. सुवृत्तवंशपात्रे प्रतिष्ठाप्यानुमंत्रितः. वस्त्रे विन्यस्य मणिमान् वस्त्रेणान्ये न वैष्टयेत्. प्र
 स्नाथपयसा दध्ना सर्पिषामधुना तथा. सितया प्रक्षयाधीमान् मंत्रैस्तु हिंगके बुधः. सितया इक्षुर
 ससंभवयानतु वशाज्ञातयेति. ततस्ते येन विधिवत्क्षालयेन्नाम मंत्रतः. ततस्तु पूजयेत्पुष्पैर्विलिप्तां
 चंदनेन च. दशांगे नैव धूपेन धूपयेत्ततः पुमान्. क्षौचे नीरासयेत्पश्चान्नैवेद्यैः परितोषयेत्. अर्चयेत्
 मूलमंत्रेण प्रार्थयेत्कार्यं सिद्ध्यो. ततस्तु हवनं कुर्याद्यथाविधि विधानवत्. पायसनंतु साज्येन लक्ष्म
 णं वा श्रुतं तथा. तिलाज्जप्या हृतीः प्रोक्ताः लक्ष्म संख्या मनीषिभिः. प्रधानं पायसं साज्यमुक्तं तत्र मनीषि
 भिः. कृत्वा स्विष्टकृतं सम्यक् पूर्णोक्तं मुपाहरेत्. कुर्यादित्यर्थः शांतिपाठं ततो विद्वान् पठेत्त्वार्थं दि

नमो ज्ञातिभिः प्रतिपक्षाततः कुर्यान्मूर्तेस्तस्या विचक्षणः आचार्यं पूजयेद्भक्त्या ब्राह्मणानपि पूजयेत् सत्वि
 जः श्रुततः कुर्यात्सालंकारभूषणः धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचार्यं यमनीं विष्णुं ब्रह्मणो महिषं दद्यात्
 कस्मै विमं च कोत्तमं सत्त्विकं सोपधानं सोत्तरं छंदमुन्नतं तांबू पेठिकां दद्यादुपस्करं समन्वितं स्त्र
 यं पंसकलशं मूशालोत्कृष्टं तथा घरटं पीषणी मीघां दद्यात्पुष्पं च सोमं द्यावरं वर्ति समन्वित
 मित्यर्थः एतावदेव वेतच्च प्रसादे विन्यसेत्सुधीः देवस्य त्वेति मंत्रेण गार्हपत्यावासं माहितः विदध्याद्
 वनधीमान् ततस्तु प्रणमेत्सुरं ध्वजां मा बध्य विपुलां वित्रां पट्टं मपीशुमा कलशान् पर्वतं गरुडं पादुका
 विधिः संपूज्य विधेव देवं ततः कृत्वा प्रदक्षिण आगच्छेच्च पुनर्गेहं तत्र विप्रं श्रुभोजयेत् संभोज्य मिश्र
 नाभ्यो रक्षते रचयेत्सुधीः वस्त्रालंकारभूषणानि स्तोषयेदक्षय एवं कृते विधाने तु सिद्धिर्भवति शोभ
 ना प्रासादकरणे तु मध्यं पुण्यं फलं प्राप्नोति शोभते नंदंति पितरस्तवलातिच पिता महाः अस्मद्देशे

देवस्य प्रसादः परिकल्पितः कृत इत्यर्थः सुवर्णकलशं धयं नासाया कीर्तिमाकरः मेढपेकलशोपंचकेतुप्रा
 कारमध्यगं इष्टं यः कुरुते सत्तया धीमान् समुत्तिलसते ध्रुवं कुलं च नंदते तस्य सर्वसंपत्समन्वितं इति ब्रह्मयाम
 कोक्तं द्यासाधे दद्यात्पन विधानं अथ प्रासादकलशान्यासविधानं मेढुं वा पार्धं मेढुं वा प्रासादं विदधति यः नतेन क
 लशं न्यासः स्वरिते कुर्यात् कुट्टुद्वोग्यदानास्तिकलशं न्यासकारकः तदा कृत्वा विधानं तु प्रासादकेवलं न्यसेत् द
 द्यात्स्वमूर्तिस्वर्णस्य पलेन विहितं शोभां धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचार्यं यकुटं विने रवाशमितान्दतिका दद्यात्कुर्याद
 द्यात्सदक्षिणां मत्पुंजयेत् न मंत्रेण हवनं कारयेत्सुधीः रुक्षं वा पायुतं वा पिपायसेन सरसं पिपा समाश्रय विधि वद्वोमं
 ब्राह्मणान् भोजयेत्कृतं यथाशक्ति धर्मं नंदद्यादक्षिणार्थं पृथक् पृथक् स्वरितं वाचननः पूर्वतु कलशं विन्यसेत्सुधीः
 कलशान् केतुपर्वतं ध्वजां पट्टं मयी न्यसेत् सूत्रेण वेष्टयेत्सुधीमान् प्रासादं चित्रि रसे धूपयेद्भूपनेः श्रेष्ठे पेन री
 जयेत्ततः घटाजादमयी श्रेष्ठं लंबमानां च मंडपे दृढाकानैः पोरुषेतुमाने चोर्ध्वं सुलक्षणां ततस्तु प्रणिपत्येश

वि. न. मा. मागच्छति जमं दिरं. नवग्रहमरककुर्यात्सर्वविघ्नोपशान्तये. मरवांते भोजयेद्दिप्रादद्याते भस्म दक्षिणाः.
 सर्वान् कामानवाप्नोति विन्यस्तकलशो नरः. नारीवालम्बते कीर्तिसमस्तपथिवीतके. देहांते लम्बते स्कानं मव्य
 यं नित्यमुत्तमं. इति भोजनकृतशिल्पदर्पणोक्तं प्रासादकलनासविधानं. अथ वास्तुपूजाविधानं. अथर्वग
 ह्योक्तं. भूमिदुर्गे नवीने तु वास्तुपूजाविधीयते. देवालये तथोक्ता हे स्वस्था तेन कर्मणा. वास्तुस्वर्णमयः कार्यो
 गजेश्वरो वृषभः क्रमात्. दुर्गादीनां त्रयाणां च नूतनानां विधानतः. दुर्गे वास्तुद्वयं कार्यं द्वारादुभयतस्तथा.
 मंडपाभ्यंतरे पूजां विदधीत यथाविधि. वास्तुस्तंभद्वये पूज्योस्तंभमूले घटो न्यसेत्. विंशपात्रे सुरवे न्यस्त्वाकुं
 भयोर्वस्त्रसंयुते. तत्रेतो मातैवास्तु विन्यसेत् मूकमंत्रतः. प्रतिष्ठा मंत्रतो वापि गंधपुष्पैः समर्चयेत्. स्तु
 तिहेतुतः कुर्याद्वास्तुपश्चिमतः सुधीः. अग्निवच्च ततः कुर्यात्स्वर्गह्योक्तेन कर्मणा. जुहुयात्सप्तमावा
 यावृत्तिभिर्ब्रह्मणा सह. पायसं मधुसपिथ्या मयुतं च पृथक् पृथक्. कुर्याच्च व्याहृतीः पञ्चातिक

श्रीहृद्ये ते स्तथा. लक्ष्मं वा ययुतं वापि यथा संख्यं च वा पुनः. ततः स्विच्छुते ताभ्यां माचार्याभ्यां इति सति. ॥
 शान्तिपाठं पठेत्स्त्रात्मणा सत्विजः स्तथा. इंद्रश्रेष्ठेति मंत्रेण हवनं प्राच्यते त्रैव. गायत्र्या वा यजेद्दीमान् इन्द्रयोः
 स्तुतिं कथारपि. होमो तो विदधीताशु बलिपूजां विधानवत्. इंद्रो वै देवता त्वस्य वास्तो वै त्रिविधस्य च. इंद्रादीनां दि
 गीशानां पूजाविधिरनुत्तमः. वस्त्रधान्यहिरण्यचंदद्यादिप्रेम्य एव च. ततो मुक्तवरान्नाक्ततैलाभ्यक्ततथैव च.
 प्रकृते सर्वतो दिक्षु तानां तुष्टिदं परं. एवं ह्युते विधाने च दुर्गावास्तोश्च पूजने. नश्यंति सर्वविघ्नाश्च नंदते. कुं॥ ॥
 पृचवर्धते तस्य पुरवृद्धिश्च जायते. इति नवदुर्गवास्तुपूजाविधानं. अथ प्रासादवास्तुपूजाविधानं. प्रासादे द
 क्षिणे कार्यो वास्तुपूजाविधानतः. अश्वरूपो विधातव्यो वास्तुर्णमयः शभः. पके नवातदर्थे न स पत्न्याणः सवाम
 रः. तंडुलानां चतुष्केतुवस्त्रस्योपरि पूजयेत्. दधिकाव्यो अकारिष्ठा जिष्टे रश्मस्य वाजिनः. सुरभिर्नो मुखार्करे
 ति मंत्रेण होमादिपूजनविधिः सर्वरश्मभवति. पूजिते तुरगे तस्मिन्वास्तु रूपे विधानतः. गंधपुष्पादिभिः

वि. न. का सम्यक् होमं कुर्यात्ततः परे. पूर्वतः स्तुतिं कृत्वा कुर्यादग्निमुखं सुधीः. अयुतं वा सहस्रं वा जुहुयात्तिकस
 १० र्षिषा. वित्यपत्रैश्च कर्तुरेः शतपत्रैश्च पंचपत्रैः. मालतीकुसुमैर्नद्यावर्तकैः. पाटलेरपि. मरुबकैर्दमनकैर्होमं
 कुर्यादित्तद्वितः. वास्तुप्रीत्येसुरेद्रस्यपकैर्नीनाविधेरपि. होमाते विधिवत्कुर्याद्द्विपूजां तु पूर्ववत्. धान्यं व
 स्त्रं हिरण्यं च दद्याद्विप्रैश्च एव च. अन्येभ्यः सर्वभूतेभ्यो दद्यादन्नं यथा धृतिः. वास्तुं दद्यात्ततो धीमानाचार्यी
 यसदक्षिणां. ततो मंदिरमागत्य ब्राह्मणान्भोजयेत्सुधीः. एवं कृते विधाने च वास्तोसं पूजिते तथा. सदेवस्तुष्टि
 माप्नोति यत्र वास्तु प्रपूजितः. इति देवप्रासादवास्तुपूजाविधानं. अथ ग्रहवास्तुपूजाविधानं. शुभे वारे तिथौ
 श्रेष्ठे शुभे नक्षत्रे संयुते. शुभे लगे शुभे चंद्रे ग्रहवास्तु प्रपूजयेत्. अथ्युद्यमार्तरे वं हि सयलीको ग्रहाधिपः आ
 ह्य सर्वशास्त्रं तमाचार्यं वदे पारगं. तेनैव कारयेद्वास्तु पूजनं सर्वधर्मवित्. वास्तु वृषभरूपं च हेर्म मादौ प्रति
 ष्ठितं. अंतर्गृहे सवस्त्रं च कलशोपरि सुस्थितं. पूजयित्वा दत्तैः पुष्पैस्ततो होमं समा रक्षेत्. पूर्वपक्षे ग

हस्यातः स्तुतिं कर्तयेत्सुधीः. कृत्वा वक्ति मुखं सम्यक् जुहुयाच्च रुणाततः. साज्येनैव सहस्रं तु पापमेनापि हावयेत्.
 स्वज्जरीना किकरैश्च द्राक्षा कादिकैस्तथा. अशुभे सोमो ब्रवीदित्येनेन मंत्रेण गायत्र्या वाहनं सोमायो देशजपहोमे च
 दग्ने च सध्यया वदेने तथा. कुबेरं सोमनामानं पुराणकवयो विदुः. कृते होमे विधाने न जातिस्त्रिष्टुतैस्तथा. पठेयुः शान्ति
 पाठाश्च ब्राह्मणमंत्रकोविदाः. कृत्वा वक्ति विधानं च दिक्षु प्राचीक्रमेण तु. आसनावाहने कृत्वा निशाकलैर्ननाकिने.
 दध्योदने पिंडमात्रं पौलिका मोष्टिकास्तथा. दापोश्च सर्पिषा पूर्णान्नसाधुवर्तिसमन्वितान्. नाममंत्रैश्च विन्यस्य च
 तुर्यैः पृथक् पृथक् कुर्याच्च श्रेयसः सम्यक् मंत्रैश्चाचार्यसतमः. अभिषिक्तो वृषंदद्यादाचार्यो यसदक्षिणां. व
 स्त्रयुगेन सहिता ब्रह्मणे धेनुमुत्तमां. सत्विभ्यः कनकं नकुंदद्याद्यथा विसवमात्मनः. एवं कृत्वा विधिसम्यक् नूतने
 सदनोत्तमे. सूर्ये तु वामेनः कृत्वा प्रविशेन्मंदिरं सुधीः. पुरतः सज्जमानं कुंसां विषया विधिवत्ततः. तोरणाडंबरं सम्यक् कुर्या
 ताकाभिरकं कृतं. अचितं चित्रितं सम्यक् संमार्जेन विशेषितं. प्रविश्य विधिपत्त्वा सभार्यात्मजस्त्यक्. स्वस्ति वाद

मतः कुर्यात्परिबर्हसमावृतः. ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र शुभैः पाकैरनुत्तमैः. एवं कृते विधाने च विधानज्ञो गृहाधिपः. न
दत्ते सुरवसेता नैर्वध्यतो दिने दिने. ~~इत्यथर्वरहस्याक्तं~~. वत्रिविधवास्तुपूजनविधानं. अथ मत्स्यपुराणे अर्कगृहवा
स्तुपूजाविधानं. अथाभिद्यास्यते सम्यक् विधिवद्वास्तुपूजनं. गृहमध्ये शैवेशान्या मातुरेवद्वास्तुमंडलं. शाकिपिण्डे
नवाशुभे स्तंडिलेः प्रयतः स्वयं. चतुरस्त्रीकृतं द्वे त्रैवितस्ति द्वयसंमितं. हस्तद्वयमितं वा तत्सर्गसूत्रं संमततः. नवभि
र्विभजेद्भागैरेकैकं नवधा पुनः. एकाशीतिपदानि स्युरकंतत्र विभाजिते. मध्ये नवपदो ब्रह्मा तस्युरस्त्रिपदो र्यमा. स
विता दक्षिणे तद्द्विद्वत्स्वात्यश्च मेतथा. विबुधा दधिपतिस्तस्मादुत्तरे त्रिपदे मतः. आग्नेये ब्राह्मणा मित्रो राजय
क्ष्मा च नैर्ऋते. पृथ्वी धरस्तु वायव्ये आपस्तस्मिन् शंकरे. चत्वारः पठिका एते द्वात्रिंशद्द्वयतः सुराः. शिखिपर्जन्यनामाने ज
यंत कुलिशायुधो. सूर्यस्तत्त्वत्तदाकाशवायुपूषाण एव च. क्रमादीशानकोणाद्यावितथोऽष्टहस्ततः. यमगंधर्वना
मानौ च गराज मृगावृतः. पितृद्वौ वारिकौ तद्वत्सुग्रीवः पुष्पदंतकः. वरुणासुरसे शारव्याः पापे रोगा द्वायः क्रमात्. सु

रव्यं भद्राट सोमेभ्यः सर्पो दित्यक्लिप्ततः. ईशानादिचतुष्कोणे अयाद्यास्त्यस्तदंततः. विंशत्येकपदानि स्युर्विंशतिर्हि
पदानि च. आपसा वित्रनामानौ जपरुद्रोक्रमविमो. दिति शिख्य पिपर्जन्याश्चत्वारस्युः पदानुगाः. ब्रह्माणमादितः द्युता
शिखिचक्रमेणत्. प्रणवाद्येर्नाममंत्रैर्नमोतैः पूजयेदिमान्. ~~२२~~ आवाहनादिभिः सर्वैरूपचौरैः समाहितः. वरकीचवि
डाकीचपूतनायराक्षसी. ईशानादिचतुःकोणे राक्षसीनां चतुष्टयं. तद्वास्तुलोकपाकाश्च पापास्तानं प्रपूजयेत्. ३
असेतोऽथ वायव्यो दक्षिणस्य तु डामरः. पश्चिमस्या महाकाकः पद्मपिस्तथोत्तरे. होमस्त्रिमेखले कुंडे स्कुंडिले रत्न
मात्रके. आधारावाज्य भागांते पूजयेद्देवताद्रमाः. सिन्धे न च रुणा वास्तोऽथ तद्व्यनया रुचो. अष्टोत्तरशतं द्रुत्वा तथैवम
धुसर्पिषा. यवैः ककुतिलैस्तद्वत्समिद्धिह्रीरिणां तथा. ~~२३~~ मधुक्षीरघृताभिः खादिशमिरभावतः. तथापामार्गज
भिर्वीकौ शिभिस्तदलाप्ततः. दूर्वा मयीभिरथवा बिल्वैर्यवभिरेव च. अथवा बिल्वबीजेस्तु जुहोत्यष्टोत्तरं शतं. शि
ख्यादिनाममंत्रैस्तु स्वाहातैः प्रणवादिभिः. यथाशक्ति तिलैर्होमं कुर्यादालोकपालतः. त्रयस्त्रयाथवा होमाद्रत्युक्तं.

वि-तमा-
१२

सोमशंभुना. अघोरेणाथमंत्रेण घृतेनाष्टोत्तरंशतं. जुहुयादास्तुपुंसेषुपिराधानार्थं तु मर्मणां. होमातेमहाभोज्येऽथवास्तु
देशेवकिंहरत्. २२ तद्द्विदशेषनेवेद्यामिदं दद्यात्क्रमेण तु. घृताक्षताक्षतास्तु शिखिने पर्जन्याय घृतप्लुते. ओदनं सोमसकं
दद्याज्जयंतपततः परं. धजं पीठं तथापि रुं कूर्मं च विनिवेदयेत्. इन्द्राय पंचरत्नानि येषु च कुलिशं तथा. धूम्रवितानं भूद्राय
पेष्टं शक्तियुतं तथा. सत्याय घृतं गोधूमोपस्थाय शायच. शकुली मंतरिक्षाय दद्यात्सक्तं श्रवापवे. काजान्युक्तं तथा द
द्या द्विजश्रेवणकोदनं. एहं तापसं धन्वंतमाय पिशितोदनं. ३० गंधोदनं तु गंधर्वेष्टं मेघस्य जिह्विकं. मृगाय पा
वकंदद्यात्पितृभ्यः कुरारं तथा. दोवारिके दंतकाष्ठं पेष्टं हृद्यं बकिं तथा. सूर्यो वै पूषकां दद्यात्सुष्यदंताय मंसं. कुश
स्तंभेन संयुक्तं दद्यात्पंचवारुणे. पाशं हिरण्मयं वास्तो असुराय सुशर्भं. घृतोदनं चंशोकाय वान्नेपाय यक्ष्मणे.
घृतमोदकान् रोगाय अहं येनागं केसरं. महं मुख्याय भस्मटिर्मोदं मोदं न मानयेत्. सोमाय मधुसंयुक्तं पायसं विनि
वेदयेत्. भुजंगेशालिपिष्टं स्यादिति तौ च लेपिकां. पूरिकां दितये दद्यादित्येवं वाह्यतो बलिं. क्षीरया मामदातव्यो माप

१२

वत्साय वै दधि. सावित्रं मोदकान् दद्यात्समराचकुशोदनं. सावित्रं गुडपूपाञ्जयाय घृतचंदनं. विवस्वतं पुनर्दद्याद्रक्तचंदनं
पायसं. आमपक्वं तथा मांसं दद्याद्देराजयक्ष्मणे. पृथ्वीधराय. पृथ्वीधराय मासानि कूष्मांडानि समर्पयेत्. ४० शर्करापा
यसं दद्यादयं मणे पुनरेव तु. पंचगव्यं यवांश्चैव तिलक्षतहविश्च नुं. महं भोज्यं च विविधं ब्राह्मणाय निवेदयेत्. एवं संपूजितो दे
वाः शांतिं कुर्वन्ति सर्वदा. सर्वेभ्यः कांचनं दद्यात्ब्रह्मणे गोपयस्विनीं. मांसोदनं च रेव्ये स्याद्विदार्यो तत्सुलोहितं. दध्योदनं स
धिरं मत्स्यं खंडैश्च संयुतं. पीतरक्तं बकिंदद्यात्पूतनार्थं तु निश्चिंते. वायवे पायसाक्षस्यै मत्स्यमांसं सुरासवं. मांसोदनं तु स्कं
दाय अयं मणे कुरापोत्तिका. ४५ मांसं स रुधिरं दद्याज्जंभं कायतुपश्चिमे. पिलिपिकाय रक्तां त्रपितानि विनिवेदयेत्. महं
भोज्यं दिगीशाय तत्तन्मंत्रैर्नियोजयेत्. सर्वासां पायसं साज्यं यथोक्तं बत्पसं भवं. तदभावे दधं पुष्टं दध्यक्षतयुतं बलिं
गोमयेनोपलिप्तां गं मंडलात्पूर्वतः क्षितौ. गंधादिपूर्वकं सार्वभौतिकं च बलिं हरेत्. स तेभ्यो य पितृभ्यश्च राज्ञे स
भ्यो नमः पृथक्. पिशाचेभ्योऽप्यमातृभ्यां गणेभ्यः पृथक् पृथक्. दिव्यांतरिक्षेभ्यो मेभ्यः प्रणवाद्यैर्न मोतकैः. ततः स

बोधधिसान यजमानस्य कारयेत्. द्विजांश्च पूजयेद्भक्त्या चैवान्यगृहमागताः. तद्द्वारपशमनं कृत्वा कर्म समाचरेत्. प्रा
दभवानोद्यानप्रारंभे परिवर्तते. पुरवेशमप्रवेशतु सर्वदोषापनुत्तये. वास्तूपशमनं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्टयेत्. रक्षोघ्नं याच
वमानेन सूक्तैः न भवनातिके. न्तमंगकवायंतुकुर्वाद्वात्मणवेदने. अनेन विधितायस्तु प्रतिसंवत्सरं द्विजः. गृहे वा यतेकु
र्वान्तसुः खमवाप्नुयात्. न च व्याधिभयं तस्येन च बंधु नक्षयः. जीवेद्द्विषशतं सार्धं स्वर्गलोके महीयते. ५६ इति म
त्स्यपुराणे तं गृहवास्तुपूजाविधानं. अथ दुष्टस्त्वनगतादित्यपूजाविधानं. यतः कारणाज्यातिः शास्त्रे नराणां जन्म
तः प्राधान्यमादित्योस्ति. या निःस्त्रीणां शिशिरकिरणश्चित्रसानुश्च पुंसामिति न्यायतः सूर्यबकं साधं. यदि वानास्ति
सूर्यबकं तदा विधानं बकैः न बका कार्यमिति तंत्रयाज्ञवल्क्यः. आदित्यस्य सदा पूजामिति. जन्मस्त्वाधगः सहस्रकि
णो दुष्टश्चतुर्थोऽपि च स्यान्निधः खलु पचमेद्युन गतो मृत्युस्थितो नोऽशुभः. तदत्कर्म गतो भवेन्नशमदानेषां भवेद्वा
दशः प्रत्यर्चिप्रवरो किमत्र सुवने नोत्पद्यते वैकुण्ठं. यद्वा कुप्यति सास्करः श्रुतिविदोऽप्यारंभोऽपस्य वा वैश्याद्याः किमुजं

तबोलघुधियस्तनित्यमोदादार्दिताः. तस्मात्साधुमतिस्वधर्मनिरतः संपूजयेत् सास्करश्चौ सौभाग्ययशोऽसि कीर्तिमंतु कानान्यो
स्ति दातु क्षमः. तत्र पूजाविधानं. साधुवारे समुत्पत्ते तिथौ साधौ शुभे क्षत्रे वा शुभे वंदे विदह्याद्रवि पूजनं. प्रातः काके समुत्था
य दंतधावनपूर्वकं. स्नात्वा मुक्त तिलैर्नद्यां कृताङ्गिक विधिः पुषात्. सदनस्योत्तरे भागे मंडपाभ्यंतरे तथा. विदध्यात् स्कुडिलं
धीमान् होमार्थं लक्षणा न्वितं. स्कुडिलात् पूर्वतो भानो पूजापीठं प्रकल्पयेत्. रक्तचंदनपट्टे वा पटे वा कोहितया. षोडशारं लिख
सप्तकुंभेन सुगंधिता. आकृतेनेति मंत्रेण रवैः संवाङ्मनं भवेत्. तेनैव यजमानं शस्तते नैव पूजनक्रिया. आचार्यप्रमुखान्
विप्रांन्मानपूर्वं समाह्वयेत्. वाचयेत् स्वस्ति वादांश्च सार्धं तै द्विजसत्तमैः. ततो वङ्गिमुखं कृत्वा समिद्धिर्जुह्यात्सुधीः. अयुते
वासहस्रं वात्सुकं जाभिर्विचक्षणः. ततस्तुपायसेनापि साज्येनापि समाहितः. तिलैः सत्री हिकैः पश्चात्सहस्रं च पथकपथक. ॥
स्वर्गेशना किकैरेश्च कादकैश्च विशेषतः. प्रायश्चित्तं घृतेनैव व्याहृती स्तिकसर्पिषा. आदित्यप्रीतये शिवं कृतं भवति. शां
तिपाठततो विप्रां आचार्यप्रमुखश्च ते. पठेयुः सर्वशोषी या यजमानहिते भवः. बकिप्रदानपूर्वतं प्रतिपूजाविधेः पुनः. वि

वि. न. मा.

१४

दध्याङ्गधपुण्याद्यैस्तातोदानविधिः स्मृतः. क्षिरिणींलोहितांघेनुं सवत्साचाकुरुपिणीं. दद्यात्सदक्षिणां धीमानाचार्या
यमहायसे. सप्तसप्तैस्तनुहैमीसरथाश्चाससारथि. आचार्यायततोदद्यात् वस्त्रालंकारसूत्रितां. ब्राह्मणेकतवेदद्यादस्त्व
ग्न्यश्वधनानिच. ततः प्रसन्नोभगवान्सविताविपुलं सुरं. ददाति विपुकां सौगान्द्र पूजितस्तु यथाविधि. सौरेस्वस्तु
तिपाठेस्तु श्रुत्वा तव्याघमेदाधितः. तुष्टेस्मिन्वोसम्यक् विघ्नानशयति देहिनां. एवं ह्येते रवेः पूजा विधाने विधिवत्तमेः. भो
क्तव्या ब्राह्मणाः सम्यक् सहस्रशतसंख्यया. प्रसन्नेन महीपेन कस्यात्कार्यशशरिणं. धर्मार्थकामसिद्ध्यर्थसमर्थोर्कः प्र
सादितः. **इति सूर्यपूजाविधानं.** अथ चंद्रपूजाविधानं. द्वितीयश्चतुर्थश्च पंचमः सममौष्टमः. नवमोद्वादशश्च
द्रोणेचरेनोश्च सप्तमः. तत्रापि द्वादशाधिस्त्रेवेधेन रहितः शशी. विघ्नराशिकरः प्रोक्तो विध्योपिमरणस्थितः. अन्यत्र क्त्वा
शदश्चंद्रो नृणां भवति निश्चयात्. तस्मात्पूज्यः प्रयत्नेन विवाहेचाधरादिषु. राजा वल्कीने रुम्य प्रवेशे धनसंग्रहे. यात्रा
यांच विवाहेच पूजनीयः समः शशी. पंचांगे भुषतां प्राप्ते कर्तव्यं स्वहितेभ्युभिः. पूजनं शशिनः सम्यक् नार्यावापि

१५

नरेणवा. आचार्ये प्रवरेसाधु समाहूयाग्निजाकयं. स त्विग्निर्ब्रह्मणा सार्धं दण्ड्या चंद्रतुष्टये. वृते विप्रवरेत स्मिन्ब्रह्माद्यैः
सहितैर्विते. स्वस्तिवाचनपूर्वतु प्रारभेत् पूजनं विधौः. कृत्वा स्कुंडिलमारुतं पट्टे पात्ता शजे विधुं. पूजयेत्ततः पत्रैश्चतुरस्त्रचमंड
कैः. चंदनेन सुगंधेन कृते सम्यक् विचक्षणैः. प्रत्यङ्मुखवाचसोमाय दद्यादासनं कंबुधैः. अहोचंद्रजगत्प्राणयमुना विषयोद्ग
व. श्वेतवर्णा त्रिगात्रे दोगदा पाणेवरप्रदः. दशाश्ववाहना गच्छ उमाहू पीसमाविश. चंद्रमानसो जात इत्युच्चातं समाहूयेत्. ॥
श्रीश्चेतैकेति मंत्रेण विधोरावाहनं भवेत्. आप्यायस्वेति मंत्रस्य गौतमस्य ऋषिः सोमो देवता गायत्री कंदः सोमप्रीतये हो
मे विनियोगः. पालाशी समिधाश्चात्र सहस्रं समुदीरिता. अश्वो वेतु सहस्रस्य शतमष्टेत्तरं भवेत्. पायसेन ततः कुर्या
ह्यवनं च ससर्पिषा. सहस्रं वा शतं वा पिद्रव्याभावे विचक्षणः. तिलैः सत्री हि कैः कुर्याद्ग्राहतीस्तु यथाविधि. आज्येन
मधुना सार्धं गायश्चित्तं यजेदयः. ततः स्विष्टकृतं कुर्याच्छेषहोमविधिक्रमः. **शान्तिमंत्रः.** विप्रैश्च पठितव्या समंततः
प्रतिपूजाविधेः पश्चात् कुर्याद्दानविधिर्बुधः. शंखंतु मोक्तिकैः पूर्णं आचार्याय निवेदयेत्. वस्त्रशस्त्रं स दद्याद्ब्राह्मणे स

वि. माला.

१५

चदक्षिणां. भोज्यं दद्याद्यथाकांशं धेनुं वायपयस्वती. कस्मैचिद्विप्रवर्ग्यो यस्य वत्सांच सदक्षिणां. एवं निष्पादितविधिदानस्य
शशितुष्टयो. अभिविक्तस्ततः कर्ता ब्राह्मणान् भोजयेत् कुशान्. कृतविघ्नप्रतीकारे तदंते भुवि मानवः. सुधाकरप्रसादेन नात्र
कार्या विचारणा. इविचं प्रपूजाविधानं. अथ सौमपूजाविधानं. प्रथमस्तु द्वितीयश्च चतुर्थः पंचमः स्तथा. सप्तमश्चा
ष्टमो सौमो नवमो द्वादशो शुभः. द्वादशाष्टमजन्मस्तौ विद्वो विद्वोऽपि पृथिवीसुतः. करोति प्राणसंदेहं देशत्यागं धनक्ष
यं. यदायहा भवेद्गुरुः पीडावाभौ मसंभवा. तदा पूज्या प्रकर्तव्या नंगकस्य यथाविधि. पंचांगे गुणसंपत्ते पूजायोग्ये धना
गमे. तदैव यत्नतः कुर्यात्सौमपूजां विचक्षणः. स्नात्वा तिलैर्नक्षत्रोत्थे प्रातः काळे विचक्षणः. विहिते मंडपे वा पिशोधिते प
थिवीतले. आचार्यतु समाहूय वस्त्रे दत्त्विजांगणं. ब्राह्मणं वापि देवशंकुशं यज्ञकर्मणि. स्वस्तिवाचनपूर्वतु विदध्या
सौमपूजनं. रक्तचंदनद्वेतु रवादिरेतदकांशतः. वस्त्रोक्तो हितवर्णो चतुर्लैः परिपूरिते. रक्तचंदनकल्पेन त्रिकोणं पीठमा क्लिखे
त्. प्रतिष्ठा मंत्रमुच्चार्य बिल्वसेतत्र मंगकं. रक्तचंदनजं कृत्वा म्रवातदकांशतः. वैद्यमं पञ्चरागं चाभ्रमिपुत्रं विडर्बुधाः. दक्षि

१५

दक्षिणाभिमुखं सौमं पूजयेत्प्रयतः शुभैः. कपवीरेर्जया पुष्पैः सिंदूरी संभवैस्तथा. अन्येष्वलोहितैः पुष्पैरर्चयेद्भूमि नंदनं.
आगच्छ पृथिवी यत्र सारद्वाजकुकोद्भव. उज्जयिन्याधिपन्त्री मानवचतुर्बाहो महामते. शरत्कशा किगदा पाणे वरदा मयमंडितज
हो सौमयहाध्यक्षयज्ञे स्मिन् सन्निधिं कुरु. इत्यावास्वधरास्तु मंगकं मंगकायनं. अग्निमूर्त्यो दिवइति मंत्रोक्तो हितपूजने.
सौमस्य होममंत्रविडर्बुधा. अग्निमूर्त्यो दिवइति मंत्रोक्तो हितपूजने. द्वयोरसंभवे मंत्रो गायत्री संप्रकीर्तिता. पूजनावाहनादीनां इद
मंत्रत्रयं मतं. समिधः स्वादिरः श्रात्रचरुद्रप्रधानक. सहस्रं समिधां प्रोक्तं सहस्रं हवनं चरोः. पूर्ववंध्याहृतिः प्रोक्ताः अयु
तं वाततः परं. अयुतं वायतेनेव सर्वं स्वष्टकृतं भवेत्. होमं ते बकिदाने च कर्तव्या यधिवत्तथा. शांतिपाठं ततो विद्वान्पठेद्विप्रसम
न्वितः. परिहृतीततः कृत्वा दानं दद्यात्ततः परं. रक्तकवस्त्रमनड्राहं विदमं सौमतुष्टिभू. ताम्रं दद्याद्यथाकांशं सुवर्णतदकांशतः. अ
भिविक्तस्ततः कर्ता दानं दत्वा यथाविधि. ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् आचार्यं प्रार्थयेत्ततः. मूकमंत्रेण तत्सर्वं भौमपीठसमं चयेत्.
आचार्याय कुकीनाय शास्त्रज्ञाय कुटुंबिने. एवं कृते विधाने च भौमशांतिर्भवति. तुष्टिदः पुष्टिदो भौमः प्रसन्नो जायते न

वि. मा. का. णा. ददाति विपुक्ता भोगान्नात्र कार्यविचारणा. इति सौमपूजाविधानं. अथ बुधशान्तिविधानं. प्रथमस्तु द्वितीयस्तु पंचमः सप्तमः
 १६ स्तथा. नवमो दशमश्चैव द्वादशो शोभने बुधः. उद्देगं मनसो व्याधिं धनहानिं तनोति च. तस्य शान्तिः प्रकर्तव्या नैरणहितमिच्छता. शुभ
 वारादिपंचांगे प्रारभे कान्तिकं विदन्. अन्ये च बकमादाय चंद्रादीनां हृद्विक्. आचार्ये वेदशास्त्रज्ञं समंजसा. चरयेद्यज्ञ
 सिद्ध्यर्थं स विग्निर्ब्रह्मणा सह. कांचनस्य तरोः पीठे पूज्यश्चंद्रस्तु तोयहः. वस्त्रे तु नूतने रम्ये मंडले बाणसंनिभे. उद्बुध्यस्वेति चा
 सचासौ म्युरया वाहनादिकं. होमांतं कर्म कुर्वीत गायत्र्या वा समाहितः. उत्तराभिमुखः सौम्यः पूजनीयामनीषिभिः. अहोचंद्रस्तु
 तश्रीमात्मा गधायां समुद्रव. अग्निहोत्रचतुर्बाहोरखड्ग खेटकधारक. गदावरदं सिंहस्कसप्तकीर्तस्वरप्रस. नीकापंकजपत्रस्तु
 ददं विष्ठा रितीदितं. इत्यादि सकलं कृत्वा सुवर्णमनुमत्तमं. सौम्यं तव समाहूय चूजयेत्प्रयतः शुभैः. शतपत्रैश्च कृत्वा ह्योरेः
 सुस्त्रिंशे स्तुलसीदले. गंधपुष्पतथा धूपदीपं नैवेद्यमेव च. तांबूलं च सकर्पूरं बुधप्रीत्यै निवेदयेत्. ततः स्कंडिलमाध्याय
 स्वगच्छोक्तं विचक्षणः. कृत्वा वक्षि सुखं सम्यक् समिधा जुहुयात्ततः. अपामार्गस्य सुस्त्रिंश्याः सहस्रं शतलक्षणाः. सद्यतं

पायसं पश्चात् तावत्संख्यं विचक्षणः. पद्मैश्च तपत्रैश्च बिल्वपत्रैश्च शोभनैः. स्वर्जरैतारिकैश्च द्राक्षाकदकि बिल्वैः. हवनं तु
 यथा लाभौ कुर्व्यात् समन्वितः. प्रधानं पायसं चात्र ततः स्विष्टकृतं भवेत्. होमांतं प्रतिपूजां ते दानं दद्याद्विचक्षणः. सुवर्णफल
 संख्याकं फळादुत्तदापतः. ब्राह्मणाभोजयेत्पश्चादयथाशक्ति शचि व्रतान्. एवं कृते विधाने च प्रसन्नो जायते श्रेष्ठः. दु
 ष्टदष्टिर्लक्ष्मणं कर्तुं नीत्रकार्यविचारणा. इति बुधशान्तिः. अथ गुरुशान्तिविधानं. जन्मस्थो वा तृतीयस्थो गुरुदोषक
 रो भवेत्. तथा षष्ठचतुर्थोऽपि मृतिका मव्यवस्थितः. हनिं शरीरपीडां च कुतः तेनात्र संशयः. विधानं तत्र कर्तव्यं विधिवत् पू
 जने गुरोः. कृत्वा स्वर्णमयीं मूर्तिं निष्कस्यापि विचक्षणः पूजयेदपरे पट्टे प्रतिष्ठाप्य बृहस्पतिं. पीठे तं जुजे कार्यं पट्टि शोकार्मंड
 ले. उत्तराभिमुखस्तत्र पूजनीया बृहस्पतिः. पुष्पै रंगस्त्यसंभृतैः पंकजैः शतपत्रैः. अहोवाचस्य ते जीवसिंधुमंडलसंभ
 व. एह्यागिरसं संभृतहयारूढचतुर्भुज. दंडाक्षस्तत्र वरदकमंडलुधरमभी. समहानिद्रेति संपूजये विधिवत् नोकिन्ना गुरुः
 बृहस्पतेति मंत्रेण गायत्र्या वा समाहितः. सहस्रं समितं कर्ता विदध्याद्भवनं गुरोः. बिल्वानि नाकिं केका विजुहुयाद्भूमिद्वये

विष्णुसंज्ञा प्रायश्चित्तघृतकार्यपायसंस्विष्टकृतेव व्याहृतीमुद्रया हीमाक्ष होमस्थित्यर्थमेवेच होमोतेप्रतिपूजास्येदेवाचार्यस्यतुष्ट
 ये गंधमलयजंवात्रदशां गो गंधजतमः पुष्पमास्त्यसंस्मृतं दीपमास्त्यनूपूरितं नेवेद्यं दधिपक्तस्तुतां बूलेन समन्वितो एवंस्तुत्या
 विधानतः प्रतिपूजाहस्यतेः श्रेयसं पादनाहर्धप्रदद्यात्पीतमबरं दुकूलमुख्यमेवात्र समुद्दिष्टमनीषिभिः कापी सज मथाभावे
 दुकूलस्याक्षितं नव आचार्यक कुक्षीनाय श्रोत्रियाय कुटुंबिते दद्यात्सदक्षिणं कर्ता प्रीतयो नाकिं गांशुः सत्विग्न्यश्च धनं देयं ब्राह्म
 णेत्यानरोत्तमं बकिदानंतुतुस्यर्गिभिर्वीहस्यतेः कृत्वा पूजां विधानतो भोगान्नातित्यक्काद इति शुक्रपूजाविधानं अथ
 शुक्रपूजाविधानं शतमः सप्तमः काव्यादशमो गोचरेशुभः अन्यत्रया दृशोदष्टः प्राक्तः शास्त्रविचक्षणैः गोचरे वर्तमान
 स्य विवाहे गमने तथा जातकादिषु सर्वत्र दुष्टः पूज्यो षट्गूढः पंचांगेशुभतां प्राप्ते मनसश्च समुन्नतो आचार्यप्रणिपत्याशुभं
 वस्त्रेण वेष्टिते राजतं भुगवंश्यंत स्थापयेत्तंत्रवित्तमः पंचामृते स्तु संस्थाप्य संस्थाप्य समनो हरे समुच्चार्य प्रथो गंच तं दुःख
 रिबिन्ध्यसेत मंडले पंचकोणे च विहिते तंडुले तमेः नामवंशसमुच्चार्ये दानवेज्यं समाह्वयेत् अहो सोमं कटे जातः शुक्रश्चैता श्ववा
 हना समागच्छतुर्बाहो भृगु गोत्रविभ्रं षण परिद्याक्ष्वावकी हस्तक मंडलु धरप्रभो पूर्वपत्रेति शुक्रस्य शक्त्योतिप्रपूरितः कृत्वा

११

बाह्यमुखं विहाय सघृतं जुहुयाच्चरुं अष्टोत्तरसहस्रं च यत्तां गं समिधस्तथा यथाविधि हुते हव्यं हुते स्विष्टं हुते तथा गंधपुष्पा
 दिक् सर्वविदध्यास्त्यति पूजने श्वेतं तुरंगमदद्याद्क्षिणार्धं च भिक्षुमान् एवंस्तु पूजिते देत्यगुरोक्षे ममवाप्तुयात् पात्रामुखे विवा
 हे च गोवरग्रहवेशने पूज्यो दैत्येद्रसज्यो सोनात्र कार्यो विचारणात् इति शुक्रपूजाविधानं अथ शनैश्चरपूजाविधानं प्रथमतः
 द्वितीयस्तु चतुर्थः पंचमस्तथा सप्तमश्चाष्टमो मंदो नवमो द्वादशो शुभः करोति प्राणिनां देहं धनं देशं परिप्लवं काको यशानि
 रूपेण वर्तते सुवनत्रये पूजनीय प्रयत्नेन होमदानार्चनादिभिः जन्मसंस्तु नमं देन रावणा विनिपातितः तेनैव च द्वितीयेन कार्त
 वीर्यो निपातितः चतुर्थेनासुराध्यक्षः पंचमेन नलोत्तपः स्वराज्याप्रापितो म्रंशद्युसमस्तगे नवे अष्टमेन महादेवो गजरूपी
 कृतः पुरा नवमेन कुरुश्रेष्ठे धृताधीनस्तु कारितः द्वादशेनार्कपुत्रेण जमदग्निर्निपातितः नवकप्रौढिरूपकं न जातत्वं न द्वि
 सप्तमि पूजने च त्रिंशत् शनैश्चरस्तुष्टिदं स्वर्गं ह्येतेन विधिना पूजनीयः शनैश्चरः सर्वकामफलप्राप्तये नात्र कार्यं विचारणां क
 ष्याजितभये पीठे रवादिरेवा सवेतथा तंडुलैः कारयेत्पीठं कर्णिकाभिरलंकृतं पश्चिमे पत्रपत्रे च मंडलं धनुशंकुतिः कृत्वा त्र्यंश
 पथे तत्र सूर्यपुत्रं यथाविधि **शुक्रपूजाविधानं** अहो सोमं कटे जातः शुक्रश्चैता श्ववा हना समागच्छतुर्बाहो भृगु गोत्रविभ्रं षण परिद्याक्ष्वावकी हस्तक मंडलु धरप्रभो पूर्वपत्रेति शुक्रस्य शक्त्योतिप्रपूरितः कृत्वा

वि. मा.

१८

त्रिशक्तिं असमागच्छवरदोग्रप्रवाहनं. शमभिरितिसंपूज्यः सरोजे पश्चिमे दके. इत्यावाह्यनुराहृतिः कृष्णागिरिकर्णिकापुष्पैः सहस्रं
प्रतिष्ठापयेत्. प्रजापतेति मंत्रेण कुर्याद्दोमादिकं बुधः. सहस्रं संमितं कुर्यात्पुनश्च रुणा बुधः. होमांते विधिवद् दद्यात्सुष्णा धेनुं पय
स्विनी. मूर्तिस्तु सूर्यपुत्रस्य दद्याद्दोहमयीशुभे. सदक्षिणां सवस्त्रां च कुक्कीनां यकुटविने. आचार्यं पशुमाचारो ब्रह्मणे महिषी तथा.
अन्येष्वो ब्राह्मणेष्वप्यश्वदद्यादुष्टे तथा वसु. ब्राह्मणा भोजयेत्पश्चात्तनाम गोत्रसमुद्भवान्. यामूर्तिः पूजिता होमे त्वर्जस्यासेशु
सा. दत्ता विप्राय तां पश्चात् द्याचते प्रति निष्कयात्. तैलभांडे विनिक्षिप्य शिष्या रुढांतु कारयेत्. ब्राह्मणा भोजयेत्तथा तिका
न्माषास्तु निवर्तयेत्. अभावे विप्रसुक्तेष्वपि विधिरेषः सनातनः. एवं कृत्वा विधानं च सर्वदा सुरवमाप्नुयात्. इति शांतिपटले
शनैश्चरपूजा विधानं. अथ शकटसेद विधानं. शौनक उवाच. रघुवंशे सुविख्यातो राजा दशरथः पुरा. चक्रवर्तिसवि
जयी सप्तक्षयाधियो नृपः. कृत्तिकां तशनिं शत्वा देवज्ञैः हृत्पितो हसः. रोहिणीं सेदयित्वा तु शनिर्यस्य तिस्रो प्रतः. शकटो सेदत्युक्तः सु
रसुरसंयंकरः. द्वादशाष्टं च दुर्भिक्षं स विध्य तिसुदारुणं. एतदृत्वा ततो वाक्यं मंत्रिभिः सह पार्थिवः. मंत्रयामास किमिदं सयंकर
मुपस्थितं. देशाश्च नगरा यामाभयप्रीता समंततः. आकुलं च जगदृष्य द्यौरं जनयदादिकं. ध्रुवं हि सर्वलोकानां क्षयायेत तत्समागतं.

१८

प्रकृप्रयतो राजा वसिष्ठ प्रमुनुद्धिजान्. दशरथसमाधानं किमत्रास्ति ब्रूहि तद्धिज. सत्तमका कचयस्य विज्ञाने यतः स्याद्भवतो मतिः.
सिष्ठ. प्राजापालनं ह्यज्ञानात्स्मिन्भीते कुतः प्रजाः. लोकानां पालनेष्वेव निर्मितः परमेश्वरः. सर्गस्तु ब्राह्मणा कार्यो यस्तसु कृत्स्नकुना.
प्रजापालनं राजा कर्तव्यं धर्ममीश्वरः. एष एव परो धर्मो राज्ञः प्रोक्तो मनीषिभिः. न लोकास्तु भवे राजन्तरक्षन्तपतिः प्रजाः. न च स्यु
रव्युपायो न्यतश्चक्रस्यावरोधकृत्. रोहिणीं रक्षस्वेदा त्वमत्यद्भुतसुशांतये. शौनक. ०१ तदा विविच्य मनसा साहसं परमं नृपाः. समाधा
य धनुर्दिव्यदिव्यायुधसमन्वितः. रथमारुह्य वेशेन ततो नक्षत्रमंडलं. योजनानां गतो लक्षं सूर्यादुपरि संस्थितः. रोहिणीं पश्यतः कृत्वा राजा
दशरथो बली. रथो नुकां च नेदिव्यमणित्रा तसमन्वितः. हंसैव र्णैर्हयैश्च. महाकेतुविभूषितः. दीप्यमानो महारत्नैर्निषिक्तैः मुकुटैः परि. बि
भ्राजस तदा करोतीय इव भास्करः. आकर्ण्य पूरिते चापे संहारास्त्रमयोजयत्. कृत्तिकां तेशनिः स्थित्वा प्राविशत्किरोहिणी. सददर्शनं पालं तं भ
गुदीकुक्षलाननं. संहारश्च शनिदृष्ट्या सुरसुरात्पुनः संकरः. हसित्वा तद्गयात्सौरिदं वचनमब्रवीत्. शनिरुवाच. पौरुषं तव राजेंद्र परं रिपुभयं क
रं. देवासुरमनुष्याश्च सिद्धिविद्याधरो रगाः. मया विलोकिता राजदेवदानवपुंगवाः. राजानो बहवः शूराः कलानां हतिते न घ. तुष्टो ह्य

वि. मा.
१२

वराजेंद्र तपसापोरुषेण च. क्षात्रेण ते च साधारत्वदन्त्या न्योस्ति भूतले. वरं ब्रूहि प्रदास्यामि मनोभिरुषितं नृप. माकुरु ध्यात्र संदेहसर्क.
कामप्रदाम्यहं. **दशरथ उवाच.** रोहिणीमेद इत्वा त्र न गंतव्यं त्वया शनैः. सरितः सागरा व्याव व्याव चंद्रा के भूतयः. याचितं हि मया सौरे ना
न्यमिच्छामि ते वरं. यतो ह्यस्य गवानिंद्र विठरुद्रा के सन्निभः. एवमस्त्विति संप्राह याका मूर्ति समुद्रवः. संप्राप्य वरं नाहृतं तस्यो भवदातस्य
द्वादशाष्टं दुर्भिक्षं भविष्यति न जातु चित्. कीर्तिरेषामदायास्तु त्रैलोक्ये च चरोचने. एवं वरं तु संप्राप्य दृष्ट्वा चित्तस्तु पार्थिवः. रथोद्यस्ते
ह्यतु स्थाप्य सत्त्वा चैव ह्युतां जलिः. ध्यात्वार स्वतीं देवीं गणनाथ विनायकं. राजा दशरथस्तोत्रं सौरे रिदमथा करोत्. **दशरथ उ**
वाच. नमः ह्युताय नीलाय शशिकंठि निभाय च. नमो नीलाय पूषाय नीलोत्पलनिभाय च. नमो निर्मोसदेहाय क्षीरमधुजटा
य च. नमो विशालनेत्राय पशुकोदरभाय च. नमः पुरुषगात्राय स्फुरन्नेत्रे नमः. नमो घोराय रुद्राय भीषणाय करालिने.
नमस्ते सर्वभक्षाय च को मुखे नमोस्तुते. सूर्यपुत्र नमस्ते सत्प्रास्करे पदविने. अधो दक्षे नमस्तुभ्यं सवर्त ह्यनमो नमः. नमो मे
दगते तुभ्यं निस्त्रिंशस्त्रिंशो नमो नमः. तपसा दग्धदेहाय नित्यं योगरताय च. शान्तदृष्टे नमस्तेस्तु कश्यपापनमो नमः. तुष्टोददासिरा

ज्यं चरुषो हरसि चक्षणात्. देवा सुरमनुष्यश्च सिद्धविद्याधरो रगाः. त्वया विलोकिता श्वेतदेव्य माशु ब्रजेति हि. ब्रह्मशक्रो मनुव
रुषयः सप्तसागसाः. राज्यप्राप्ताः पतंती हतवदस्या विलोकिते. देशाश्च नागरग्रामादी पाश्च सरितस्तथा. त्वया विलोकिताः सर्वे
नश्येते ते समूकतः. प्रसादं कुरु मे सर्वं वरं दोषवत्सा स्करे. एवं स्तुतस्ततः सौरीर्यहराजो महाबलः. अब्रवीच्च ततो वाक्यं दृष्टरोमा
वभास्करिः. तुष्टो हेतवराजेद्रं स्तोत्रेणानेन सुव्रत. वरं प्रसन्नो दास्यामि मनसा पदभीक्षितं. उद्यप्रभृतिभोः सौरे पीडाकराः स्मृ
ताः. पदे पस्तु वरोक्षेयु क्यचैव ददामिते. त्वयो प्रोक्तं मम स्तोत्रं च. पठिष्यति मानवः. एककाकं द्विकाकं वा पिंडं मुंचामि तस्य वै.
मृत्युस्थानं गतो वापि जन्मस्थानं गतोऽप्यहं. यः पुनः अध्ययानुक्तः शुचिः स्नातः समाहितः. शमीपत्रैः समभ्यर्च्य मूर्तिमालोत्स
जामन. मुद्रिनेतु विशेषणस्तोत्रेणानेन पूजयेत्. पूजयित्वा जपे स्तोत्रं भक्त्या चैव ह्युतां जलिः. तस्य पीडां न चैवाह करिष्या
मि वदाचन. गोचरे जन्मराशे वा दशास्वंतर्दशास्तु च. रक्षामि सततं तं च पीडाभ्यां न्यग्रहस्य च. वरं प्राप्य ततो राजा शनिप्रो
क्तं मनीषिभिः. उवाच प्रणिपत्या शुक्लपुत्रं ग्रहेश्वरं. **दशरथ उवाच.** विधानं किं ग्रहाधीश प्रसन्ना करणतव. रोहिणीश

वि.मा.

२०

कदेशनेश्वरनेश्वरवदस्वदत्त. शानिरुवाच. पूजने मम यद्व्यंजयं वा हवनं नृप. गृह्योक्तेन विधानेन कर्तव्यं मम तुष्टये. प्रति
मां लोहजो राजन् कृत्वा मम चतुर्भुजां. वरदानधनुः शकबाणा कितकारा तुतं. तैले वा तिल राशौ वा प्रतिष्ठाप्य यथाविधि.
पूजयेच्चैव मे मंत्रैः कुंकुमादिविलेपनैः. तैला कृतैः कृष्णा गंधैः तुलसीभिः शमीदलेः. दद्यान्मेषीतये राजन् कृष्णा गां च
पयस्विनीं. तिलास्तैलं च मां लोहं कृष्णो च वा सती. एतद्विशेष पूजायां महारेकुरुते नृप. मम प्रीतिकरं स्तोत्रं पठेद्भक्त्या
हृतांजलिः. मन्त्रामान्यपदिष्टानि जपेच्च नियतः श्रुतिः. तत्कुले मम पीडा नो भविष्यति कदाचन. नंदतेश्वरसंतानं रोगदोषवि
विर्जितं. त्रौडस्तुः पिप्पलाबन्धुः कृष्णशेंद्रो तकेत्यमः. शौरिः शनेश्वरो मंदः पिप्पलादेन संस्क्रितः. एतानि शानिनामानि
प्रातरुक्थाय यः पठेत्. शनेश्वरकृतः पीडा न कदाचिद्भविष्यति. **मतांतरं**. अयुतं ब्राह्मणात्मा धूम्रपथेष्ठपूजयेत्सु
धीः. तांबूलैर्विविधैर्वस्त्रैर्दक्षिणाभिश्च तोषयेत्. यथाच सप्तमते. यदा कदाचित्समये जगतां विपुला ये च. शकटो भिद्यते मं
देन यमरूपिण. अनुडुर्द्धितं हृद्रे शकटचार्ययेकुर्म. वक्त्रे लोहे मये हृद्रे सर्वापस्कारसंयुते. श्रोत्रियाय सुशीलाय ब्रा

ह्मणा यः समर्पयेत्. नाम मंत्रेण मंदस्य दक्षिणा सहितं नृप. **इति शनेश्वरपूजाविधिः**. पुनस्तोत्रं. कोणांतको रौद्रय मे पिबन्तुः ह
ष्ठाः शनिः पिङ्गकण्ठमंदः. नित्यं स्मृतो यो महते च पीडा तस्मै नमः श्रीरविनंदनाय. सुराः सुराः किंपुरुषानरेन्द्रा गंधर्वविद्याधरपंग
श्र. पीड्यंति सर्वे विषमस्त्रितेन तस्मै नमः. **३** तिकेय मे मी विधा धानदाने लोहे नतीकां वरदानतोपि. प्रीणाति मंत्रैर्निज वासरेषु त
अन्यप्रदेशात्त्वगृहप्रविष्टो मक्षयवारे सनरः सुरवीज्पाद. गृहाकृतो यो न पुनः प्रयाति तस्मै नमः. **४** स्तथात्स्वयं भूभुवनत्रयस्य त्रा
णे हरिः सहणे महेशः. एकस्त्रिधा आयजुसाममूर्तिस्तस्मै नमः. **५** प्रयागकूले यमुने तटे च सरस्वती पुण्यगुहा तटे च गंगा गुहायां. योगिभि
र्ध्वजयत मोतिस्तस्मै नमः. **६** शन्यष्टकं यः पठेत् प्रभाते नित्यं स पुत्रैः पशुबांधवैश्च. करोति राजंश्च विभोगसौगं सौख्यं प्राप्नो
ति निर्वाणपदं तथा ते. एवं कृते विधाने स्मिन् शकटोद्देहका नित्ये. नश्यति जगतः पीडनात्र कार्यविचारणा. **७** इति श्रीस्कंदपु
राणे केशो हिणी शकटपिदानुरागिणा पिविशिष्टस्तुतिपुरःसरं द्वितीयं शनेश्वरपूजाविधानं. **अथ राहुपूजाविधानं**. प्रथमस्तु
द्वितीयस्तु प्रथमचतुर्थः पंचमस्तु वा. सप्तमश्चाष्टमां कस्तु दशमां द्वादशस्ततः. करोति मरणं पुंसं देशत्यागं धनक्षयं. विकृपाद्
शोणितस्यापि युध्ये चो वपरांजयं. विविधादेव च न ह्यनिर्दोहं दंसुहृदामपि. निर्विघ्नार्थं तु संपूज्यो गृह्योक्तविधिना जतः. पूजिते म

सिप्रीतसर्वान्कामानवाप्नुयात्. **अथ पूजाविधानं.** काकां जनस्य पट्टे च तथा लोहमथेपि वा. चतुरस्रे चतुः पादे भूतले च
 स्त्रसंयुते. अक्षतैः प्ररिते सम्यक् तत्र संस्थापयेद्बुधः. आहूय विधि मार्गेण नाम्ना मंत्रेण तं ग्रहं. **तत्र वाहनमंत्रः.** शद्रवर्णस
 मुद्रुतल्लवर्णसमुद्रुव. धनुषाशधरः श्रीमानक्षमालाकमंडलुं. चतुर्दश्यां समुद्रुजं कृष्णपक्षविशेषतः. यमरूपं महाघो
 रदेवदेव्यनिबर्हणं. पैठीनसिकुके जातदेशवर्बरसंज्ञिके. भरणीतारकायां च सैहिके पनमास्तुते. आगळुवरदश्रिष्टपीठे
 स्मिन्नसन्निधंकुरु. आवाह्यविधिवद्गाढं पूजयेत्त्रयतः शुचिः. ततस्तु हवनं कुर्यादूर्वाभिरयुतेन. प्रधानयाय संतत्रसा
 ज्यं चैव विशेषतः. सहस्रसंमितो होमः पायसै न प्रकल्पयेत्. ततः स्विष्टकृते जाते होमास्ये विधिवत्तमः. अतिपूजांततः कु
 र्याद्राहूग्रीत्ये विशेषवत्. आयसंदक्षिणां दद्यादाचार्याय कुण्डं बिने. वस्त्रयुग्मं च सूदमं च कुण्डं कुटिका निच. ब्राह्म
 णान् भोजयेत्पश्चात् पश्चाद्भुक्ते भगवजेत्. एवं यः कुरुते पूजां राहोर्गोचरगस्य च. दुष्टस्थानं स्थितस्याशुग्रहपीडा वि
 नश्यति. सर्वान्कामानवाप्नोति नात्र कार्यविचारणा. **इति शांतिपटलात्तराड्पूजाविधानं.** **अथ केतुपूजाविधानं.**

यथाराहोस्तथाकेतुज्योतिः शास्त्रे निगद्यते. तस्य शांति करं सम्यक् विधानं मुनिभिः स्मृतं. कृत्वा कांस्थमयं केतुचतुर्बा
 हुं महातनुं. धमर्णं दीर्घहनुं पिंग्रममश्रुविलोचनं. एके वंदंति केतुं निरुध्य बाह्यमंजसा. एक एव तु चान्ये तु सहस्रं स्वपरं
 विडुः. महाभयानकारौ द्रामहालयकरा नृणां. कतवस्त्रिषु लोकेषु तस्मात्पूज्याः सदानृणां. नामगोत्रे समुच्चार्य मंत्रैरावा
 हयेद्बुधः. निवेशय चित्रिते पट्टे तंडुलेः परिपूजिते. वस्त्रयुग्मं समायुक्ते चंदनेन सुचर्चिते. पंचामृतैश्च संस्नाय्य समा
 ड्य निवेशयेत्. **तत्र वाहनमंत्रः.** अहोकेतो महाबाहो विशारूप संभव. अमावास्या तिथौ जातशद्रवर्णसमुद्रुव. आ
 दित्यचंद्रभयदकाकरूप नमास्तुते. आगळुवरदानंदना नोद्भवसुव्रत. यसे स्मिन्न कुरु सान्निध्यं कामान्मैपूरय प्रभो. इत्या
 वाहनमंत्रः. केतुं कृण्वेति मंत्रेण पूजा होमः. चित्रानहवनं चात्र कुशांश्च समिधास्तथा. अयुते हवनं संख्या प्रबळं
 घृतमंत्रवै. कृते स्विष्टकृते कार्या प्रतिपूजानीषिभिः. आगस्तु दक्षिणा चात्र केतुनां प्रीतये मता. संपाद्य विधिवद्ग
 त्याह्याचार्याय मनोषिभिः. मूर्तिछागं च वस्त्रेण नमस्कुर्यात्प्रयत्नतः. ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् दद्यात्तेभ्य

वि. मा.
२२

दक्षिणाः. एवमकीदृशचरपूजनं परिकीर्तितं. यस्य यस्य चरेवटस्थो मवद्वेष्टय कष्टय कष्ट. नामानि कथितान्येव जकर्म
शारदेः. आदित्यक पिङ्गो नाम पिङ्गकः. सौम उच्यते. धूमकेतुस्तथा सौमेजठराग्निबुधस्य च. गुरोश्चैव शिशुस्त्रिनामस्युक्ते
भवति शाटकः. शनैश्चरे महातेजाराहोकेतुना पूजनं मतं. सर्वकामप्रदं नृणां स्त्रीणां चैव विधातः. इति पटलोक्तं कनु
पूजाविधानं. अथ तु का पुरुष विधाने मत्स्यपुराणे. स्तुत उवाच. अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्तनं. दानधर्मेषु
यन्नोक्तं विष्णुना प्रसविष्णुना. सर्वदोषक्षयकरं नृणां दुस्वप्ननाशनं. यत्तुषोडशधा प्राप्तं वासुदेवेन पृथक्. पुण्यं पवि
त्रमायुष्यं सर्वपापहरं शनैः पूजितं देवताभिश्च ब्रह्मणा पितृरादिभिः. आद्यं तु सर्वदा रिता ना तु का पुरुष संजितं. हिर
ण्यगर्भदानं च ब्रह्मांडं तदनंतरं. कल्याणं पददातृं च गोमहसं च पंचमे. हिरण्यका मधे तु हिरण्याश्च स्तथैव च. हिरण्या
श्च रथस्तद्वद्दे महस्तरथस्तथा. पंचको गलकंत हरादानं तथैव च. द्वादशं विश्वचक्रं च त्रं च तमः कल्पनात्मकं. सप्तसा
गरदानं च रत्नधेनुस्तथैव च. महास्तुतद्यटस्तद्वत्सोऽशं परिकीर्तितं. सर्वो ण्ये तानि कृतकृतवा न्युराशं वरसदनः. म

२२

नुरुवाच. महादानानि यान्येव पवित्राणि सुमानि च. हरस्याप्रदेयानि तानि मे कथयान्युत. मच्छु उवाच. नोक्तानि यानि गु
ह्यानि महादानि षोडश. तानि ते संप्रवक्ष्यामि यथा वदनु पूर्वशः. तु का पुरुषयोगो यं येषां माधोषिधीयते. अ
द्य प्रष्टुं तिष्ठतः. अयने विडुवे पुण्यव्यतीपातिदिनक्षये. युगादिषु परागे च तथा मन्वतरादिषु. संक्रांतौ वैध तिदिने च तु
दर्शयष्टमीषु च. सितपंचदशी चैव द्वादशोत्थष्टकासु च. यज्ञोत्सवं विवाहेषुः स्वप्नेऽतदर्शने. द्रव्यब्राह्मणका से च श्रद्धा
वापत्रजायते. तीर्थे वा यतने गोष्टे कूपारामे सरित्सु च. गृहे वा पिवने वा पितृगुरुचिरे पिवा. पुण्यातिथि स मा साद्य कृत्वा
ब्राह्मणवाचनं. वक्ष्यमाणं मंडपादिकारयेदित्यन्वयः. त्रिभिर्मित्युपलक्षणं. पूर्वाह्णपुण्यमुद्धृत्वा विविदैव दितव्यं.
ब्राह्मणवाचनं ब्राह्मणैः पुण्यादिशब्दवाचनं. तद्विधानं परिभाषायां प्रागेवाभिहितं. हवो यमयोगमः. नृत्तकाका
न्यतमप्रतिपादनात्. पूर्वद्युः सुस्नातः श्वोऽभूते अहममुकदानं प्रतिपादय्यु मिति यजमानः संकल्पं प्रसूहसमूहविद्यात
यशिवविष्णुविनायकाय कान्तरसंपूज्य ब्राह्मणानुज्ञातः कर्मसमारभेत. अथ हृदि आर्धं कृत्वा नंतरं स त्विह वर

वि. न. का

३३

णविधायतामश्रमधुपाकदानेन संपूज्य मंडपलक्षणातिपरिभाषायां द्रष्टव्यानि विशेषस्तु वक्ष्यते. षोडशरत्नमात्रं च द
शद्विंशतिवाक्यान्. मंडपंकारयेद्दिहान् चतुर्भद्रासनं बुधः. यजमानस्यैकविंशत्यंगुलकरः. एतच्च मानत्रयमुत्तमम
ध्यमाध्यमभेदेन वित्तसंयं चतुर्भद्रासनं बुधः. यजमानस्यैकविंशत्यंगुलकरः. एतच्च मानत्रयमुत्तममध्यमाध्यमभेदे
न विज्ञेयं. चतुर्भद्रासनमिति चत्वारि सद्रयुक्तान्यासनानि पसतथा यदा ह दामसभामधिकृत्य विश्वकर्मा द्वारेभ्यस्तुभिर्निर्वृते
र्यो विभूषिताः सूर्यमूर्तिपारलोद्गवासा कथिता सभेयं सद्रं देकरणीयमरथाः **इति मन्त्रपुराणे.** समहस्ता भवेद्देदी
मध्ये पंचकरा तथा वा. तन्मध्ये तोरणं कुर्यात् क्षीरदारुमयं शुभं. उत्तममंडपः सप्तकरावधिः वक्षरंतरयास्तु धंच करं विव्यवस्ति
व्यवस्थितो विकलाः. साचेष्टकामदी चतुर्थं शो कृता कार्या तन्मध्ये तुला लंबनार्थं तोरणा कृतित्वा तोरणं सारदारुणिशाकं
गुदी निवक्ष्यमाणानि कुर्यात्. कुडानि चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणः. समेखला योनियुता तद्वत् पूर्णकुंभानि सहासनानि सु
ताम्रपात्रद्वयसंयुतानि सयत् पात्राणि सविष्टराणि. हस्तमाणा नितिका उपधूपपुष्पोपहारिणिसुशोभनानि. चतुर्दिक्षु

वेद्या इति शेषः स यादहस्तमनितवेद्यो रंतरं वेदितव्य. पूर्णकुंभाजकपूर्णकलशः ताम्रद्वयहवनीयद्रव्यधारस्तं. यत्तपात्राणि
सकृत्स्वादीनि विष्टरे किनायं पंचविंशतिदर्भपात्रनिर्मितः धूपो रगुलं प्रभृतिः उपहारः फकान्नतां वृदि पूर्वोत्तराहस्तमि
ता च वेदीयहादिदेवेश्वरपूजनाय **अथार्चनं** ब्रह्मशिवायुताना तत्रैव कार्यं फकमात्यवस्त्रैः. पूर्वोत्तरेशानभागे आयमनो वित्ता
रोहस्तसंमिता वितस्तिमात्रोक्ताया वेदिकार्या. तत्र मध्ये सूर्यनामये सौमंदक्षिणे भौमं ईशे बुध उत्तरे गुरु पूर्वमार्गवंप
श्रिमेशानैश्चरैर्नैर्नैराङ्गवायव्ये केतुं प्रतिष्ठापयेत्. ईश्वरगोरी स्कंदनारायणरब्रह्मणस्य इन्द्रयमकाकचित्रगुसा इत्य
धिदेवताः अग्निजलभूमिविष्णुशक्रशी प्रजापति सर्पब्रह्मण इति प्राप्तिधिदेवताः एते च स्वगृहसन्निष्ठाः तथा विनायकोऽ
र्गवायुराकाशमभिनो वेतिं शा वैश्चरसूर्ययो रुतरभागे राहु केतौ दधिगेदुर्गा प्रभृतीनां स्थापनं तथा. लोकपालानामधि
स्थापनं तैस्त्वालोकपालानामधिस्थापनं. तेषां गुतरदेवतात्वेनाभिदानात् तदुक्तं स्मृत्यंतरे. इन्द्रपूर्वतु संस्थाप्य प्रते दक्षि
णतथा. वरुणोपश्रिमेशागे कुबेरं च नथोत्तरे. अश्यादिलोकपालश्च कोणभागेषु वित्यसेतः इन्द्रपीतोयमः श्यामो वरुणः

वि. मा.

२४

स्फटिकप्रसः तथैवनेर्त्तिश्यामोवायुर्धूमः प्रशस्यते ईशानस्तु भवेद्रक्त एवं ध्यायेत् क्रमादिमान् इन्द्रस्य दक्षिणे पा
श्वेवसूनावाहयेदुधः ध्रुवो धरस्तथा सोमं आयश्चैवानिकोनकः प्रत्युषश्च प्रसासश्च वसवोष्टौ प्रकीर्तिताः देवेशो शा
नपोर्मध्ये आदित्यानां तथार्चने धातार्यमाचमित्रश्च वरुणे शसगस्तथा इन्द्रो विवस्वात् पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः
ततस्त्वष्टा ततो विष्णु रजघन्या जघनमजः इत्येते द्वादशादित्यानामभिः परिकीर्तिताः अग्नेः पश्चिमसा गे तुरुद्राणाम
पतं विदुः वीरभद्रश्च शंसुश्च गौरीशश्च महापशाः अजैकपादहर्बुधयः पिनाकीचापराजितः सुवनाधीश्वरश्चै
व कपाकीचविशायते स्थाणुर्भगश्च भगवान् रुद्रा एकादशा स्मृताः प्रेशरक्षसोश्चैव कपाकीचविशायते स्थाणु
र्भगश्च भगवान् रुद्रा एकादशा स्मृताः प्रेशरक्षसोर्मध्ये धातुस्थानं प्रकल्पयेत् मातृनामानि परिभाषायां द
र्शितानि नैर्त्तं रुतरेभामे मन्मथापतनं विदुः कुबेरमरुतो मध्ये मरुतां स्थानमुच्यते मरुनामरुतो मध्ये म
रुतां स्थानमुच्यते मरुनामवदेवा गणा वे सप्त सप्तकाः आवाह प्रावहश्चैव दुद्वाहः संवहस्तथा विवाहश्चैव

२४

तथापरिनिर्कोवेहोः इति एते सूर्या गृह्ययज्ञोक्तविधिना पूजनीयाः अनुरक्तं मंत्रकायां प्रणवादिचतुर्थ्येतेन मोतिनीमभिः स्थाप
नादिविधेयं अथ ब्रह्मशिवायुतार्चनं कर्तव्यं तल्लक्षणे मंत्रैरेवाततः सर्वदेव्येकतेतुलापूजनं कर्तव्यं तत्र मंत्रं त्वं तले सत्यर
पासिपुरोदैवैर्विनिर्मिता पूजिता सिमवादेविपापहरममाद्ये अनेनैव मंत्रेण षोडशोपचारैस्तुलोपचर्याततश्च स्वत्तिकेतु
लमपेहेममयंतुलापुरुषध्वानयुक्तं याः पूर्वतो हस्तचतुष्टये पूजयित्वा पौराणे मंत्रैः तुलापुरुषदेवेशावणिग्वंशसमुद्भ
वं त्वत्तुलारोहणास्मिन् पापं नश्यतु नमनः इत्यननमंत्रेण तुलापुरुषं संपूज्य यदुपनीते स्वर्णादितुलादाने तस्य प्रार्थनां कृ
त्वा तत्सर्वं तुलायाः पात्रे विन्यस्य वस्त्राङ्ककारनिजशास्त्रधारी साजनि समादोहेत् दूर्याणां च निनादेन वेदघोष समावृतः तत्र
स्वर्णकुतकापुरुषस्वर्णदानं मंत्रैः गृहस्पतिः गृहादिकेषु पुण्यफलं भवेन्नैमोल्यानुसारतः तस्मात्स्वर्णप्रदानां हिरण्यमधिकं
स्मृतं यथासंनदिकादीनां हेम्ना संपद्यते क्रिया न तथा गृहदाने च हिरण्यमधिकं ततः नंदपुराणे कृष्णकैः पंचभिर्भाषा
मौषैः षोडशभिः स्मृतं सुवर्णमेकं तद्दानं दाता स्वर्गमवाप्नुयात् तस्मात्सर्वात्मना पात्रं कृत्वा न कदक्षिणा इतितुलापुरुषवि
धानं अथ दिव्यमातृकाविधानं दिव्यं राजा स्वयं पश्येद्दिदं द्विब्रीहणेः सह धर्मशास्त्रानुरोधेन क्रोधोत्तौ स विवर्जितः

वि. मा.

२५

अपश्य कार्यवशात् व्यवहारान् पणतु. सत्यैः सह नि योक्तव्या ब्राह्मणः सर्वधर्मवित्. इतीदमतमादाय प्राडिबवाक् अपश्यतितथा
समर्थः **वत्र विधानक्रमः**. केवल्यं चेद्देवदुर्तुदिव्यसमये सतुति. ज्वराद्ये व्याधिभिर्घोरेः काके संकुचिते सति. सर्वेषामत
मादाय कर्तव्यः प्रतिहस्तकः. हस्ते मुद्रा प्रकर्तव्या सायं काके ऋतुदिते. एकसक्तविधानेन स्नातव्यं तेनने निशि. प्रतिवादाज्ञनः
कश्चिस्वकायोवाजिनस्तथा. तगंतव्यो स्थितो यत्र रक्षिरक्षितो राजसर्वकः. भूमौ शय्याविधातव्यं सपत्रे तृणेषु च. न पुण्यथा
रथे कूर्चिता बुरुं नैव सक्षयेत्. राजं विप्रसमानो तं तृषितः संनृजकं पिबेत्. इत्यनेन प्रकारेण रात्री गीत्वा समाहितः. प्रातः का
के समुत्थाय दंतधावन पूर्वकं. प्रातः स्नानादिकं सर्वं विदध्या द्विधि पूर्वकं. ततो ह्युपवसेद्दीमान् स्मरन्सीतां शचि व्रतां. द्रोपदीं
च नलं धर्मरामं सत्यपराक्रमं. कुरुदेवीं निजांतदुक्ता मधे नुं सरस्वतीं. मध्याह्नसमये भूयः कुर्यात्स्नानादिकं च. सायं धितु
सायाह्ना शपीततदन्तरं. प्रातः काके समुत्थाय दंतधावन पूर्वकं. प्रातः स्नानादिकं सर्वं विदध्या द्विधि पूर्वकं. प्रातः काके समुत्था
य कुर्यात्प्रातर्विधी हि सः. ततो विद्वान्प्रादुपाकः कृतस्नानविधिः शुचिः. शिवहारे महापुण्यं ह्यथावाच्यं चतुष्टये. संमाजितेषु
चौदेशे कुर्वाद्गोमचतुष्टयं. तुलादिसर्वदिव्यानां विधिरेषः समातनः. नृणां समाजमाहूय नीलावस्त्रं विवर्जितं. एवं कृतं समाजे तु य

यथोक्तेन महर्षिभिः. **याज्ञवल्क्यः**. श्रुताध्ययनसंपन्ना धर्मज्ञा सत्यवादिनः. राजा सत्यवर्ति. सा सदः कार्यारिपो मित्रे च ये समाः
न सा सभाये त्रिन सति वृद्धा वृद्धा न ते येन वदंति धर्मं. धर्मः सतो पत्रन सत्यमस्ति सत्यं न सद्यः कलका कविह्यो. नियुक्ताश्च न युक्तो
पिशास्त्रं वक्तुं समर्हति. देवी वाचं संवदंति यः शास्त्रमुपजीवति. यामेष्टुपुरोयातिपुरे दष्टस्तु राजति. राजा दष्टः कुडुष्टो वा नास्ति
पो न सवो विधिः. तस्मात्सर्वशास्त्रं विदो विदो सः. रातः सकारो भाव्याः. वदोतेः सह विचार्य धर्मतत्परो धर्मनिर्णयं करोति. त
दाहूपतेर्वचने नास्ति. एवं राजपुरःसरे समाजे मीकिते आदित्यस्य होरायां वारात्पष्टस्य षष्टस्य सने न न्यायेन शक्रस्य वा दिव्यं का
रयेत्. ततश्चादौ प्रादुयाको धर्मं वाहन पूर्वकं दिव्यदेवता पूजनं कुर्यात्. **वत्र पूजनक्रमः**. देवस्थां गणे वृषसे शानपो मध्ये चतुस्त्रह
स्तमात्रं सर्वस्वतो भद्रं श्वेततंडुलैर्मंडलं कृत्वा धर्मा वाहनं कुर्यात्. वक्ष्यमाणमंत्रैः. ते च मंत्राः. एह्ये हि धर्मं भगवन् स्मिन् दिव्ये स
माविश. सहिता लोकपाले अवस्वादित्यमरुद्गणः. षटादिभ्यो ग्यदिव्या नितत्र धर्मं समाह्वयेत्. एह्ये हि धर्मं भगवन् नितिसर्वदिव्येषु
धर्ममाहूय यजेत्. इंदुतु पूर्वसंस्काशं प्रेतशं दक्षिणे तथा. वरुणं पश्चिमे भागे कुबेरं चोत्तरे तथा. अज्ञादि लोकपालांश्च कोणभागेषु
विन्यसेत्. तारुंगे वै दिक् मंत्रैः पौराणैर्वाभिधात्मकैः. संस्काशं पूजनीया वा दिव्ये देवा मनीषिणा. **वत्र ध्यानं**. इंद्रः पीतो यमः

वि. म.
२५

स्वामिबहगाः स्फाटिकप्रभः कुबेरस्तु सुवर्णी सोवर्णिश्च वज्रकप्रभः तद्विवर्ति स्तः म्यामोवायुधुम्भः प्रशस्यते इशानस्तु
सर्वदुष्टो एवं ध्यायेत्तु मादिमात्र इदं स्तुतं दक्षिणे पार्श्वे वस्त्रनावाहयेदुधाः धरो धवस्तथा स्तनः आपश्चो नितो नकः प्रत्युपस्त
प्रभासश्च वसवो यो प्रकीर्तिताः देवरीशानयोर्मध्ये आदिप्यानीतथा परे धातो र्यं माच मित्रश्च वरुणो शीम नस्तथा इंदो विवेस्वा
वपुषा च पर्वतो दशमस्तथा ततस्तु चानना विकुं रादिहत्या दशस्मृताः अग्नेः पश्चिमस्मा गे तु रुद्राणामथर्त विदुः वारसद्रश्च शीमु
अगिरीशश्च महायशः अजेकपाद हिर्बुध्न्यः पिनाकीचापराजिताः सुवर्णा धिरवरश्चैव कपाळा च विरोपतिः स्थाणु संग
असगवान् रुद्रा एकादश स्मृताः प्रते शरद्वयोर्मध्ये मातृ स्थानं प्रकल्पयेत् ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कपाळा च विरोपतिः स्था
णु संगश्च भगवान् रुद्रा एकादश स्मृताः प्रते शरद्वयोर्मध्ये को मा शो वेष्मा वीतथा वारा चैव माहेश्वरी चामुद्रा गण संयुता न सं
तेस्तरे स्मा गे गणेशाय नं विदुः वरुणस्योत्तरे सा गे मरुतो स्थानं मुच्यते गगनं स्पृशंती वायुरनीको मरुतस्तथा प्राणः प्राणेशो
वोचमरुतो यो प्रकीर्तिताः दिव्यस्थो तरभा गे तु दुर्गा मावाहयेदुधः एतेषां दिव्यदेवाणां स्वनाम्ना पूजने भवेत् पराशरमतेन
प्राङ्निवाक् स्तुतो विप्रो वेदवेदो गपारमः शीतलं तोष संयत्न शान्तवित्तो विमत्सरः सत्यसंधः शुचिर्दक्षः सर्वप्राणि हिने रतः

उपोषितः शुद्धवासाः कृतदंतानुधावनः सर्वोसां देवतानां च कुर्यात्पूजायथाविधि धर्मोयसाधनेतेषां दत्त्वा चार्घ्यादि वं च मातृ अष्टयादि पञ्चादं
गानि पूषातमनुकल्पयेत् गंधादिकेभ्यो हारोतं परिचर्योपरि कल्पयेत् रक्तैर्गंधैश्च मात्स्यैश्च दधिजाक्षतादिभिः पूजयेद्दिव्यपीठं तु ततः शि
ष्टां च पूजयेत् इदं विशेषापूर्विधात्वात् रक्तैरन्यैर्वा पूजनमिति पूजाक्रम इति नारदेनोक्तं चतुर्दिक्षु तथा होमः कर्तव्यो वेदपारगः चतुर्दि
क्ष्विति आग्नेयनेर्भ्यो वायव्येशानेषु नतु पूर्वादि उत्तरांतासु अंजयेत्तद्विषाचैव समिहो मसाधनेः सावित्र्या प्रणवस्य स्वाहोतेनैव होम
येत् यदर्थं मभियुक्तत्वात् तल्लिखितानुपुत्रके मंत्रेणानेन सहितं तत्काले हि शिरो गतं मंत्रं चार्घ्यं आदित्यचंद्रावतिकेन नकश्चार्घ्यं
मिरापोरुचं मनश्च अहश्च त्रिष्वउभे च सव्ये धर्मश्च जातातिनस्थवृत्त अर्धधर्मवीटिका एवेहि धर्मभगवनस्मिन् दिव्ये समाविश स
हितो लोकपालैश्च वस्वादित्य रुद्रकैर्गैः अत्रावतारं कुर्वंतु सत्पान्त तसाक्षिणः सत्पान्त तस्य सर्वे ते स्फुटवाचो भवंतु मे धर्मो जयति नाथ
र्मः सत्यं जयति नातं समाजयति न क्रोधजिह्नुर्जयति ना सुता धर्मो बंधुर्मेनुष्याणां धर्मो मंडनमुत्तमं अविनाशि धनं धर्मो धर्मः सर्वत्र
स्तुतः सत्येन धार्यते रघ्वी सत्येन तपते रविः सत्येन वायवो वांति सर्वे सत्येन प्रतिष्ठितं यत्सत्यं त्रिषु लोकेषु यत्सत्यं मिह दृश्यते एकतः क्रतु
वः सर्वे सत्यं वात लयाधृतं क्रतुपुण्यधिकं चैव सत्यमेवावशिष्टं ते एकपादस्थिते धर्मसत्ये च प्रलयं गते विपरीतगते काले पीतो धर्मस्त

वि. मा.
२७

तोजयः अततीकर्तुमिच्छति ये देवाः क्षुद्रजंतवः सर्वे ते वै स मायां तिसवितुः करणे स्तमः इति धर्मवीटिग. एतच्च धर्मावाहनादिशिरसि
पत्रारोपणानंतरं मनुष्यातकांडं सर्वदिव्यसाधारणं यथात्तं. इमे मेत्रं विधिवत्सकं सर्वदिव्येषु याजयेत्. आवाहनं तु देवानां यथावत्परिकल्प्य
येत्. अनेतरप्राड्ढिवाको यदुदितं दिव्यं धटादितं हिं गे मेत्रे रभि मेत्रे येत्. त्वं तु ले सत्यधर्मासी तिततश्च तत्पमाषः. तत्पमाषः तत्पमाषः
जलादीनां दिव्यानामभि मेत्रं ये. कारयित्वा राजप्रमुख सर्वजनसहितो दिव्यप्राड्ढिवाकः पश्येत्. तत्र सत्यासत्यसदृशं यद्भवति तद्विचारणीयं
अग्निदिव्यं तत्राकुं संपन्नं गे विषमेव च. तत्पमाषजकी दिव्यमाईवासाः समाचरेत्. अतो न्येषु दिव्येषु शुकशुभ्रवासा दिव्यं समाहरेत्. ॥
इति पितामहस्य पुत्रं सर्वदिव्येषु धर्मावाहनं धर्मेवाटिका विधानं. अथ स्थायीपाकादिहोमकुंडलक्षणं. तथा च याज्ञवल्क्य प्रकां
डे. स्थायीपाके सवेत्कुंडमिषुमात्रावरंवरं. चतुरस्रं शसं विंश्या प्रत्यग्दक्षिणयोनिकं. विवाहहोमतद्वच्च गभीधानादिकर्मसु. सर्वदा
नेषिदं श्रेष्ठव्रतेषु विविधेषु च. सहस्रहवने वापि स्कुंडिलं हि प्रकल्पयेत्. वल्ली कुंडलमुद्विष्टं नित्यापासनकर्मणि. वेश्वदेव तथा च वल्लीजं
गमंचतयोर्द्वयोः. नवान्नाहवने च वल्ली कुंडं प्रकल्पयेत्. उत्सर्जने च वेदानां मिषुमात्रावरं स्मृतं. वृषोत्सर्गग्रहारिष्टशमने मूकशांतिके.
गंडांतदोषभुमने तथा स्त्रीषा विधानके. ततबंधुसमानक्षं क्षंदोषशांतौ तथा विधे. सहस्तसं ग्रहे चैव वास्तुपूजा विधीतया.
उद्यापने तडागादेः कृत्रिमेजकसंश्रये. वृक्षोद्यापनमात्रे तु सर्वकर्मविचक्षणैः. प्रसादेद्यापने चैव क्षेत्रारं भेतथैव च. ॥

इत्यादिकर्मकुर्वीत चाष्टमात्रवरे बुधः. अथ विशेषकुंडलक्षणानि. शतार्धहोमके यज्ञकुंडस्याइलिसंज्ञिके. अथांगुलिलक्षणं. तिर्यग्य
बोदराण्यष्टौ उर्ध्वावात्री हयस्त्रयः. मध्यमे पर्ववाममध्यमार्चीः. एतदंगुललक्षणं. हस्तद्वययुतं कुंडमयुते परिकीर्तितं. लक्षहोमो भवेत्
कुंडचतुहस्तसुशोभनं. अस्तष्टहस्तभवेत्कुंडकोटिहोमे समेखलं. एषु सर्वेषु कुंडेषु यैवैष्टमिधेदंगुलीतिर्येभिस्तैरेवांगुलेष्वतुर्विंश
तिभिर्हस्तस्यार्ध. यवाधिकमयुतहोमे हस्तद्वयमितं कारयेत्. केचिन्मते धजायं कुर्यात्. अथ स्वातमे खलायानिमानज्ञाने. अत्र परिभा
षायां किंचित्कुंडविंशतिधा विभज्य चतुर्विंशमंगुलं परिकल्प्य. एकैश्चैकविंशतिभिर्हस्तपरिकल्प्य तन्मानेन चतुरस्रकुंडस्वातं कुर्यात्. तेने
वहस्तेन मेखला सहितं तन्मनिनैवाधस्तात्. अथ मेखला लक्षणं. प्रथमामेखलायानवांगुलं. प्रथमखाते अंगुलानिः पंचदश. अ
धः स्वामेखला सहितं च चतुर्विंशत्यंगुलं कार्यं. अधः स्वातं कंठोद्वाभ्यामंगुलाभ्यां कर्तव्यः. द्वितीया चतुर्भिर्गुले भवेत्. तृतीया द्वि
भिर्भवति. मानाधिक्यत्पूतफल्माहाराशतः. विस्तारहितं कुंडे यजमानो ल्यजीवितः. स्वाताधिक्ये भवेद्भोगो मानहाने धनक्षयः.
कुं वेत्रे मानहाने जाठरे शयते ध्रुवं. आधिक्ये तु भवेत्तापो यजमानस्य निश्चितं. मरणं यजमानस्य जायते. हिंनमेखले. शोकर
क्तमेखलाद्युपेयमनाधिकतरं भवेत्. कंठधिक्ये भवेन्माशः पशूनां यजने भवेत्. अभियुदाकायै कुंडन्यूनाधिकं भवेत्. तदधिकस्तु क

वि. मा.
२५

कर्तव्यो होमो होमविचक्षणः. तस्मात् अन्नहीनस्तु होमो मारापना शायकल्पते. तस्मादन्नं प्रदात्वा मितव्यं सर्वं सते पुण्यतः. द्रव्यही
मः कार्योः सुलक्षणः. इति ब्राह्मणलक्षणमुच्यते. सूर्योदयोः प्रलुब्धो विद्वान् विवर्जितः. मकिनाश्चालयायुक्ता नित्यं कुरु
कारिणः. अन्येऽपि सर्वे दुष्टाश्च वरुणैः पिण्डैः शलाः. कुरादुष्टचरित्राश्च नित्यं वादरताश्च. शास्त्रहीनद्रव्यसु पुराणा गमवर्जितः. त
च ब्रह्मपुराणे. परुडिदुष्टयः पापानि मग्नो मोहतत्परः. वर्तनीयः शर्मकार्ये होमे चैव विशेषतः. आर्धेषु यज्ञकार्येषु विवाहो यनपे तथा.
परवर्तनीयः नित्यं वर्जयेत् प्रयत्नतः. तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रदोषान् वर्जयेद्दिवा. निद्रोषः फलदा विप्रः सर्वकर्मसु शोभताः. अथ
होमसुद्राः. मधुशकुन्तुहंसी सूक्ष्मगीतया. पंचमुद्रा विज्ञानीया द्वे मद्रव्यग्रहे बुधेः. न्यहेन पाणिना द्रव्यं तर्जनीरहिते नयत्
क्रियते हवनं विप्रैः मधुशकुन्तुहंसी. अंगुष्ठं त्रिताः सर्वा अंगुल्यान्तान् लक्षिताः. हवनं क्रियते तामिः कुक्षुटी सा प्रकीर्तिता. विक्रान्ति
यतुहं सोम्या सुकुला भासस्वरी. मध्यमानामिका गुह्यं मंगी सैवोपलक्षिता. फलं यजेत् श्रेष्ठसुद्राज्ञेया शिरवर्दिनी तारणे मारणाय

हकुटी परिकीर्तिता. वश्योच्चाटनपूर्वाणां कर्मणां स्वकरी मध्या. शांतिके पौष्टिके कार्ये मगीहंसी तथोत्तमा. अथ द्रव्यविशेषः
फलमूलयजोश्च सुद्रास्वकरवकुला. कुक्षुटी पत्रपुष्पाणां शलाहोमे तु स्वकरी. यवानां वाटितलानां च हंसी प्रोक्ता मनीषि
भिः. अथ स्तुवधारणलक्षणं. अग्निधृतो विनाशाय धृतो मध्ये प्रजाक्षयं. मूले धृतो मध्वहो मध्व मतिं दद्यात्सुषो ध्रुव. अ
ग्रामध्याच्च मध्ये तु मूलाग्रमध्याच्च मध्यमः. सुवः प्रधार्यो विहृदिः सर्वकार्यार्थमिच्छेत्. अथ आर्ध्याङ्ग विलक्षणं. रवद
त्रयं तु मूलानां फलानां स्वप्रकीर्तिताः. नाकी केरस्य विहृदि भोगाः प्रोक्ताश्च षोडशी. तावन्तस्त्वभागास्तुः कदलस्य ऋतमे
खर्तरी फलभागाश्च पंच प्रोक्ता मनीषिभिः. पत्रमेकैकमेव स्यात्तथा पुष्पं च दूयते. तिलाह्यशीतसंख्याका तथा षष्टियवाः
स्मृताः. ब्रीहयश्च शतं यावद्भागाधूमाः षष्टि संमिताः. प्रियंगवश्च वित्तेयाः विडाकयदमात्रकः. तथैव तंडुलाः प्रोक्ता हो
मलक्षणको विदेः. फलानि बदरादीनि पंच पंचचहावयेत्. आदिशब्दे न बदरमात्राण्येवा इक्षवः. पर्वमात्राश्च पलवाः को
मला यतः. शर्करा च गुडश्चैव विडाकपदमात्रतः. हवनीयः सदा सद्भिः प्रवृत्ते यज्ञकर्मणि. अति सूक्ष्माणि बीजाणि फला

विधा-
२९

निचंतथैवच. यत्तु यत्तु सिध्यर्थे वरुमात्राणि हावयेत्. चतुर्धा बीजपूराणि दाडिमानितथैवच. कदास्त्वैकैकशः श्रेयाः
आर्म् मं वुरुशभं. कुंडेव विशेषातुसूरेणोदशधा भवेत्. जंबीरामलकाद्राक्षा तथा भस्मातकाः कणाः. अक्षा पथ्याम्
उर्वोद्याः प्रोक्तास्तैकैकशो यजौ. आग्नेच पषदाज्यं च दधिद्विधतथैवच. स्नुववक्त्रमिति श्रेष्ठं तथा मंसं प्रकीर्तितं. अथर्वण
कुंडविशेषः. त्रिमेखलं द्विजेतुं द्विजत्रियस्य द्विमेखलं. मेखले कातु वैश्यस्य शूद्रस्य न हि मेखला. वक्त्रकुंडेन संपापो मर
णं हीनमेखलात्. अपत्यनाशनं प्रोक्तं कुंडे वंठोष्टवर्जिते. देह्याथामसमश्रेष्ठं समगर्भं तु कारयेत्. एवं लक्षणा संयु
क्तं सत्कुंडं प्रोच्यते विधेः. वंठोष्टे वयवैः कार्यो त्रियवृषोऽशभिस्तथा. हस्तप्रमाणयत्कुंडं मरत्याथानुमन्यते. अत्रोष्ट
कुंडविशेषमाह. यवैश्चतुर्भिरोष्टः स्यादंजमिलक्षणा न्वितः. तथा षोडशभिः कठः कर्तव्यः सूत्रकोविदेः. अष्टांगुलं त्य
जेत्यर्धं त्यजेन्मात्रा षडंगुलं. मध्येस्वरलिमात्रं स्यान्नियोऽप्ये सर्वकर्मसु. दिग्भाते विप्रमेकुंडे सूत्रे हीने तु पंगुला. स्वातही
ने विरोधस्तु बंधुभिः सह जायते. ओष्टहीनेत्यस्मादोयोनिहाने भृगंदरं. नाभिहीने स्नाननाशा मरणं क्लृप्तमेख
ले. वक्त्रजानाधिक्यं न मेखला व्याधिवर्धनी. समस्तत्राचकुर्वीत समस्तत्रेण दिक्क्रमात्. विदिङ्गुरेव कर्तुं ना

शस्तस्मादिवसा साधनं शभं. समस्तदिवसमात्रेण न द्वारतोरणकर्तुंभिः. पतकावेदिकास्तं सकुंडादिभिरलंकृत. मंडपः शभदः
सम्यक् जायते निश्चकोन्यथा. अन्यत्र. ३. यपर्वमानं तु पकमानं समगुह्यं. पुष्पपत्रं स्वमागेन। समिधस्तदशो गुलाः. चंद्रचं
दनकाश्मीरकस्तूरीयक्षवर्दमात्र. कपालसंस्मृतान्युद्धारगुगुलं वरदास्त्रिवत्. अथ देवयोनि लक्षणं. कृत्यस्य पूर्वभागे तु देव
योनिर्विधीयते. हस्तमात्रांतरालं स्यादेव योनि कुंडयोः. ओष्टपंचांगुलः सर्वावयवसंयुतः. मध्ये गुष्टप्रमाणस्तु गलः कायस्तत
द्वयोः. देवयोनि रितिख्याता तत्र संस्था दिवौकसा. अन्यत्र. कुंडं च मंडपं चैव देवयोनिस्तथैवच. वेदिकामणिकारं सं विदध्याद्
ह्यजारेण. विवाहव्रतशरत्पुप्रहृष्टे यज्ञकर्मणि. ह्यनिकुर्यात्कुंडाति यावन्मासः समाश्रिते. स द्विकर्माणि मासो तद्विधिं क
त्वा महाविधिप्रतिः. कुंडं समंडपदेव योनि युक्तं विवर्तयेत्. अन्यत्र. पाणिहोमे कथं कुंडं विद्यमात्रं विधीयते. तन्ममावस्व
विश्रेष्ठं पकृतः शुभमानस. मेत्रेय. दत्तः कुंडं प्रकर्तव्यं चतुरस्रं सुशोभनं. स्यत्रैरष्टभिरेव स्यात्समूहं नीत्रसंशयः. दर्भ
स्य समितं तत्र जुहुयाद्यो न माकितं. सोमग्रीदेवते पितृमत्कव्यवाहने. अपसव्ये न होतव्यं माडुतिद्वयमेवच. एतत्साम्राण्य
जो कुंडं प्रोक्तं विप्रवरः शभं. बहिः कर्माणि कुंडे तु त्रिकोणं मनुरब्रवीत्. नवप्राथम्ये सर्वेषु कुंडं पाणितले मनः. परिस्तरणमुद्दि

वि. मा.

२०

एवंप्रमेवकुशोद्धवं. यत्कुंडमयुतेप्रोक्तं लक्ष्मणादिगणसंकोटिहोमेप्रयुतेऽलक्षहोमंजं. त्रिमेखलापरिसंख्यायां नि
निश्चकुंजराष्टवत्. कुंजराशतपत्रेणसदृशीप्रत्यपद्यते. पश्चिमेदक्षिणेयोनिकार्येकार्येविचक्षणेः. एवंकुंडानिस
वीणिचक्षकर्मणि कारयेत्. कुंडानस्तु योहोमोवेश्वदेवंविनाशयः. **गार्हपत्यादयोयव.** मायेचमनस्विना. यस्त
कांडेसमुद्दिष्टतेषां कुंडयेयकृ. एयकृ. **इति सर्वहोमकुंडविधानं.** **अथ विवाहव्रतबंधमध्यमातरजोदोषहरेवि**
धानं. शांतिपठे. विवाहेव्रतबंधेसमातायस्थरजस्थच्छ. मृत्युश्चजंडता. पात्रमात्मनुजसत्तम. तत्रशांति
प्रवक्ष्यामि सर्वेषां हितकारिणी. यस्मिन्दिनेसमुत्पन्नं मातुर्दोषकरं रजः. सस्मादितासमारभ्यजपेत्तत्पुंजये. वत्
र्थेहसिंप्राप्तिपेचमेवासमासतः. कुर्याद्विवाचनं विद्वान्पायसनसमाहितः. मंडकैः पूरकैश्चापिलुडुकैः शर्करान्वितैः
मत्तस्थपरिधीकृत्वा पायसेनार्चयेत्किंच. दीपोश्चैत्यादशसंख्याकानाज्यप्रज्वलिताश्चभात. अर्घ्येदेवाय उपचा
रैः समन्वितान्. तत्रमंत्राः पुरुषसूक्तोक्ताः. ततः संप्रार्थ्य देवेशं सत्पुण्यग्रहमाव्रजेत्. तत्रस्तिंडिलमादाय हवनं कार
येद्युधः. अग्निमीकेतिमंत्रेणजडुपादयुतं सुधीः. पायसेनैवसाज्येनस्वर्गलोक्तविधानतः. वर्णयेत्तसस्त्रिहस्त्य

जिह्वाः सप्तहविर्भुजः. **अथ जिह्वास्तुतिमंत्राराह.** करालीलोहितारिवेतामहसूचीचलोहिता. पीताचपद्मरागाचसुवर्णारव्या
तथैवच. लोहितापूर्वतोत्तयामहसूचीशेर्दिशि. सुवर्णदक्षिणे जिह्वापद्मरागानुनैर्स्पर्शते. श्वेतातुवाशनेभागेपीतावापुर्दिशि
स्पर्शता. ईशान्येदिव्यविरव्यातायाजिह्वाजातवेदसः. सुवर्णमध्यभागेस्यात्केचिद्विर्मनीषिणः. करालीनामसाज्ञेयातयार
क्षसितोषयेत्. लोहितायां पिशाचाश्चयमेविद्वान्क्रतौक्रतौ. महालोहितयापत्न्यात्सिमायांतिशाश्वती. सुवर्णायांयमोदे
वः पद्मगाः पद्मरागया. श्वेतयाग्रहेदेवाश्चपातयाचेटकादयः. **अथस्तुतिमंत्राः.** **स्वदपुण्ये.** नमस्तेरसनेदेवितपना
साकरालिने. इत्वेत्वयिसमं प्रतिराक्षसावलदपिताः. नमस्तेलोहितेदिव्ये जिह्वे ज्वलनस्थसुशोभने. पिशाचास्तसिमायांति
इत्वेत्वयिहविःफलं. नमस्तेरसनेदेविमहोहितसंक्षिप्ते. इत्वेत्वयिसमं प्रति यक्षगंधर्वविंनराः. नमस्तेवीतहोत्रेयसुवर्ण
सनेशुप्ते. तथात्सोयमोदेवाददातिविपुलं सुखं. पद्मरागेनमस्तुभ्यदेवपद्मगतपंथं. आयतेशाश्वतेदेहतत्वयिदुताशने. ॥
ग्रहाणां तत्त्वतेकुंडजिह्वेहविर्भुजः. इत्तेहविषिविषैश्च ग्रहतदपथमादरात्. चेटकाकामदेवश्चसमस्ताः कुलदेवताः पीताया

वि. म. ला.

३१

हवनेजातेतस्मात्माकांतिशाश्वती. इतिजिह्वास्तुवितिरुह्यत्वासमाश्रयविधिवक्ष्ये. अभिवेकततः कुर्यादुदक्कास्त्रगुणासह. तत
स्तुदक्षिणादद्यादाचार्यायमनीषिणे. अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च यथाशक्तिक्षमापयेत्. कस्मैचिन्मन्त्रं दद्यात्सोपधानं स दक्षि
णं. प्रेतराजसमुद्दिश्य मंत्रेणानेन सत्तमा. तत्र मंत्राः नमस्ते धर्मराजाय देवाय परमयत्नमः. मन्त्रं च कस्यास्य दानेन पीतो भवममत्र
सो. यस्मिन्वस्त्रे रजोदण्डं तदा स तु परित्यजेत्. अपरं वस्त्रमादाय ब्राह्मणाभोजयेत्ततः. एवं कृते विधाने च विद्वानर्थं तित
दाणात्. नंदते सुखसंतानैः सह मात्राभिजे गृहे. इति विवाहप्रतबंधमातुरे जोषोषहरं विधानं. अथ पुण्याहवाचनं. पुण्य
हनि तु संप्राप्य विवाहे चौरुके तथा. प्रतबंधे च यत्तादौ तथा च जनकर्मणि. गृहारंसे धनप्राप्तौ तीर्थीभिर्ममने तथा. नवग्रहम
खेशां तावद्भूतानां तथैव च. गृहप्रवेशने चैव ग्रामस्याभिर्निवेशने. गजबंधे तु रंगाणां दसराणां च संग्रहे. अन्यस्मिन् सर्व
स्मिन् रजोभेकर्मणि चोदिते. वाचनीया हि जास्तम्यं कवेदशास्त्रपरायणाः. न तत्र कुनखीकाणां क्षां गोविककस्तथा. क्षयरो
गीचकुक्षीचश्यावदंतो भिशस्तकः. वंध्यश्च विधुरो वाग्मी कूरस्तुखलसेवकः. वक्त्रं तिष्ठदं भीचरैतुकोत्तानडुर्बलः. स

३१

होयपत्तिरुत्तमोव्यसनीसोमविक्रयी. कन्याविक्रयवृत्त्याजि विक्रयी पिशुने नतः. लोकदुष्टः पराधीनो राजा द्रोहपरायणः. एते
चान्ये च विप्रश्चिन्तका च्या स्वस्तिवाचने. तांबूलमक्षतौद्रव्यदूर्वापुण्याणि चंदनं. कुकुमांतां निपत्राणि अक्षताः कुंकुमान्विताः. पुष्प
तीर्थोदकं स्प्रकृति धाय कलशेशुभे. सुवर्णपलमात्रं तुद्रव्यमात्रं तिधापयेत्. पुगीफलानि पुण्यानि फलानि तु विशेषतः. ता
क्षतेनां जने रम्ये दीयां नीराजनात्मकम्. संगृह्य विधिवक्ष्ये मान्वाचयेत् स्वस्तिवाचनं. उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा यजमानः समादि
तः. निषिद्यो मंगले पीठे तथा न्ये पि हि जातयः. सुदूर्वापाणयः सर्वे शुचयः शुचिवाससः. गजोष्ठां गुरुदेवीं च नमस्कृत्य पयल
तः. काकक्षानंततः कुर्यादनुज्ञातो हि जातिभिः. प्रारब्धकृत्यमुद्दिश्य पि धाय कलशं सुधीः. मंगलद्रव्ययुक्तेन भाजनैः न स
माहितः. उद्धृत्य सापिधानं तु कलशं हेन हृदितं. पद्मासने समाविष्टो नमस्कुर्यात्प्रथमतः. कमलं मुकुटं सह शोभां जलितानां
दृशकलशमुद्धृत्य ललाटपर्यंतं तमा नीय नमस्कृत्य च पुनर्भूमौ निधाय कलशं वंदनोपिधानं निरासयेत्. ततो आत्म
नः कामरूपाणि वचांसि उत्कृष्टविप्रान् सर्वकामात्मकानि चिंतिता नि प्रार्थयेत्. चैरश्रवापिस्ताविता नितान्याह. ऐरावतादयो

वि. मा.

३२

नागागंगाद्याश्चैव निम्नयाः. हेमड्याश्च गिरींद्राश्च। त्रीणि विष्णु पदानि च. तेनायुष्यप्रमाणेन पुण्यानेवं वदंत्विति. दक्षी
युरित्यादि च द्वे अपि खंडे पठनीये. द्वितीयो ते सर्वे रुक्माय निषिद्धेः. पठितव्यं. उद्गाते तियाज्यया इति मंत्रं ब्राह्मणेः पठि
त्वा पुण्याहमिति यजमानो वदेत्. ते पुण्याहमिति त्रिवींसे स्तिरियमुत्तयत्र. ततः स्वस्तिन पठित्वा स्वस्त्यस्त्विति
वदेत् पूर्ववदेत्. ततः समस्तकुटुंबस्वस्ति ब्राह्मणार्थं नाना गोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्य इदं हिरण्यं अमृत रूपेण संपद्यता
मिति सकल्य यथाशक्ति द्रव्यं दत्वा पुनः रुक्मामिति वदेत्. इति स्वस्तिवाचनं. इत्थी विधानमाकाश्यां न
सिंहं भद्रा विरचितायां सर्वकामसिद्धिर्दस्वस्तिवाचनं. इति विधानमाला समाप्ता. ७२: ७२: ७२:
समाप्तमिदं शास्त्रं सर्वशास्त्रार्थसंग्रहात्. विधानमालिकाख्यं हि प्राणिनामुपकारकं १ ॥ श्रीः ॥